

Küreselleşme sürecinde turizmde kriz türlerine ilişkin çalışmaların bibliyometrik analizi*

Bibliometric analysis of studies on types of crisis in tourism in the process of globalisation

Gönderim Tarihi / Received: 03.05.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 31.10.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1478229](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1478229)

F. Füsün İSTANBULLU DİNÇER¹

Mithat Zeki DİNÇER²

Seda ÖZDEMİR AKGÜL³

Ayşe CABİ BİLGE^{4**}

ÖZ: Bu çalışmada turizmde kriz türleri ile ilgili yapılan araştırmaların yıllara göre ve ülkelere göre dağılımları incelenerek çalışmaların genel perspektifinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışmada turizm alanında krizlere yönelik yapılan çalışmaların ağırlığını ve yönelimini incelemek amacıyla bibliyometrik analizden yararlanılmıştır. Scopus veri tabanı kullanılarak “kriz” ve “turizm” terimleri başlık, özet ve anahtar kelimelerde savaş, pandemi, gıda-hammadde sorunu, terör, çevre sorunları, enerji sorunu, iklim değişikliği, göç, afet terimleriyle ayrı ayrı taranmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde pandemiden sonra pandemi ile ilgili çalışmalarla birlikte gıda-hammadde sorunu, iklim değişikliği, çevre sorunları, afet konulu çalışmalar da artış göstermiştir. Ülkelere göre yapılan çalışma sayılarına bakıldığında ilk sıralarda çoğunlukla ABD ve İngiltere'nin yer aldığı görülmektedir. Turizmde kriz türleri ile yapılan çalışmaların ortak anahtar kelimelerinin analizinde en fazla Covid ve Pandemi kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Kriz yönetimi, afet yönetimi, risk yönetimi, iklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma terimleri de sık geçen kelimeler arasında bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Kriz, Turizmde kriz türleri, Bibliyometrik analiz

ABSTRACT: In this study, it is aimed to reveal the general perspective of the studies by analysing the distribution of studies on crisis types in tourism according to years and countries. In the study, bibliometric analysis was used to examine the weight and trends of studies on crises in the field of tourism. Using the Scopus database, the terms "crisis" and "tourism" were searched separately with the terms war, pandemic, food challenge, terrorism, environmental problems, energy challenge, climate change, migration, disaster in titles, abstracts and keywords. According to the results obtained, when the studies are evaluated in general, there has been an increase in studies on food challenge, climate change, environmental problems and disasters after the pandemic. When the number of studies conducted according to countries is examined, it is seen that the USA and the UK are mostly in the first place. In the analysis of the common keywords of the studies on crisis types in tourism, it is seen that the words Covid and Pandemic are used the most. The terms crisis management, disaster management, risk management, climate change, sustainable development are also among the frequently used words.

Keywords: Crisis, Bibliometric analysis, Globalisation, Types of crisis in tourism

* Bu çalışma, yazarlar tarafından 18-20 Nisan 2024 tarihlerinde IV. Ulusal / I. Uluslararası Balıkesir Turizm Kongresinde özet bildirisi olarak sunulmuştur.

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi/İktisat Fakültesi/Turizm İşletmeciliği Bölümü/Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, istanbul@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2338-2462>

² Prof. Dr., İstanbul Nişantaşı Üniversitesi/İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi/Turizm İşletmeciliği Bölümü/Turizm İşletmeciliği Pr., mithat.dincer@nisantasi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4928-8303>

³ Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi/Turizm Fakültesi/ Turizm İşletmeciliği Bölümü/Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, sedaozdemir8@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4482-4119>

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu/Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü/Turizm ve Otel İşletmeciliği Pr., cabi@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1380-0501>

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Humanity has been living on the continents of the world for billions of years and there have been various discoveries and developments throughout history. However, with the advancement of technology and the process of globalization, nature and other living beings have been ignored and inequalities have increased. Globalization is a process that increases the exchange of information and products, but sometimes it can lead to unwanted problems. Recently, events such as Covid-19 have turned into international crises and affected sectors such as tourism. With globalization, the influence of multinational companies in global governance has increased. However, these processes have also brought along some problems. Many global problems such as population growth, migration, terrorism, environmental problems, etc. will continue to be important problems today and in the future. Problems that may lead to these crises have a significant impact on tourism.

Crises are events that are unexpected, occur suddenly and usually within a limited timeframe. According to the World Tourism Organization, a crisis in the tourism industry is defined as an unexpected event that reduces the confidence of tourists and interferes with the normal operations of tourism businesses. According to the literature, the types of crises are diverse and vary in their causes, dimensions, political, economic, environmental and sectoral factors. There are various types of crises such as economic, political, natural disaster, ecological, biological, social, political violence, management and technological crises.

Crises in tourism can cause significant damage to tourism businesses. Therefore, the types of crises should be identified and effective solutions should be provided. Crises usually affect the tourism sector due to the characteristics of touristic products. For sustainable development, crises should be recognized and a long-term multifaceted approach should be adopted. The success of tourism is associated with the preservation of natural, historical and cultural wealth and the involvement of local communities. Therefore, sustainability is of great importance for tourism. One type of crisis can cause another; for example, political crises can trigger wars and economic crises. Technological developments, such as the internet, can lead to new crises, such as cyber-attacks. Managing crises requires a good crisis management team and planning is important.

Methodology

The study conducts a bibliometric analysis to review and evaluate the scope, trends, and distribution of academic research on various crises in tourism, particularly considering the context of globalization. In this study, studies containing the words "tourism" as the first search word, "crisis" as the second search word, and "war", "pandemic", "energy challenge", "climate change", "terrorism", "food challenge", "disaster", "migration", "environment" as the third search word, respectively, were scanned in the Scopus database and the data obtained from Scopus were examined using the Scopus Analyze Results section. The article utilizes bibliometric analysis to review and evaluate scholarly research.

Through this method, the study was able to derive insights into how the focus of research on crises in tourism has evolved and which areas have garnered the most attention. It also identified which countries are leading in crisis-related tourism research that reflects global concerns and priorities within the field.

Findings and discussion

The findings indicate a surge in studies related to food challenges, climate change, environmental issues, and disasters following the pandemic. The most research output comes from the USA and the UK, followed by China, India, Spain, and Australia. Common keywords across these studies include "Covid," "Pandemic," "crisis management", "disaster management," "risk management," "climate change," and "sustainable development," suggesting a focus on management and sustainability in crisis-related research. Less attention has been paid to perceived risk, vulnerability, and resilience.

The study also reflects on globalization as a complex process with both positive and negative consequences, highlighting that global crises, including events like the Covid-19 pandemic and political conflicts, can significantly impact industries like tourism.

Results and recommendations

The study examined the types of crises that may affect the tourism sector and used the Scopus database to search for publications on war, epidemics, energy crisis, climate change, terrorism, food and commodity crises, disasters, migration and environmental problems. According to the findings, there has been an increase in war-focused studies after 2021, especially with the impact of international conflicts such as the Russia-Ukraine war. On environmental issues, there has been an increase in momentum after 2009, but a rapid increase has been observed from 2019 onwards. Studies on the pandemic have shown that there has been a significant increase after 2019 due to the impact of Covid-19. There has been an increase in climate change studies after 2016, especially after the signing of the Paris Agreement. A similar trend has been observed in studies focused on food challenges and disasters. Along with the pandemic, researchers have also addressed other types of crises; and studies on environmental problems, food and raw material problems, climate change and disasters have been increased.

When the number of studies conducted on a country basis has been analyzed, it is seen that the USA and the UK lead the way. It is believed that these two countries have a stronger research infrastructure and therefore more studies are conducted. However, countries such as China, India, Spain and Australia are also reported to have intensive research activities on crisis types.

"Covid" and "Pandemic" stand out among the most frequently used keywords in the studies. It is also stated that topics such as crisis management, disaster management, risk management, climate change and sustainable development are frequently mentioned. It is recommended that future studies focus more on issues such as perceived risk, vulnerability and resilience.

Giriş

Milyarlarca yıldır insanoğlu dünyanın kıtalarında yaşamaktadır. Tarihsel süreçte dünyanın her tarafı keşfedilmiş ve ele geçirilmiştir. Tarım, sanayi, uzay devrimleri gerçekleştirilmiş, icatlar yapılmıştır. İnsanoğlu doğanın üzerinde hakimiyet kurarken ve teknolojinin getirdiği olanaklardan yararlanırken; doğayı, doğal kaynakları ve diğer canlıları görmezden gelmiştir. Bu gelişim sürecinde; sömürgecilik anlayışıyla canlıların yaşam hakkı da yok olma devresine girmiş eşitsizlikler ile adaletsizlikler artmıştır. İktisadi dengelerde bile doğal kaynakların yerini teknoloji almıştır. Teknolojinin ilerlemesiyle birçok yenilik hayatımıza girmiş ve üretim ile tüketim çılgınlığı başlamıştır.

Küreselleşme bilginin, üretilen tüm ürün ve hizmetlerin alışverişinden doğan uluslararası olumlu bir uyum/bütünleşme sürecidir. Bazı durumlarda bu süreç ekonomik, sosyal ve toplumsal bakımdan istenmeyen sorunları da yaratabilmektedir. Küresel riskler, problemler ileri boyutlarda krizlere de neden olabilmektedir. Kriz bir karmaşadır ve toplumların üzerinde ekonomik, siyasi, kültürel, ideolojik bir baskı oluşturmaktadır. Yakın zamanda yaşanan Covid-19 salgın hastalığı; Rusya-Ukrayna savaşı; İsrail-Hamas Örgütü saldırıları, doğal afetler gibi durumlar başlangıçta bölgesel olarak yaşanmış sorunlar olarak görülse de ilerleyen süreçlerde öngörülemeyen boyutlarda uluslararası krize dönüşerek birçok ülkeyi ve endüstriyi etkilemiştir. Turizm endüstrisi de bunlardan biridir. Turizm çok yönlü yapısı, insan odaklı olması ve ekonomik anlamda küresel bir öneme sahip oluşu nedeniyle küresel krizlerin merkezindedir. Dolayısıyla -turizm için küreselleşme konusu- yaşanabilecek tüm krizlerin tahmin edilebilmesi ve tedbirlerin alınarak geçmişten emanet alınan tüm mirasların gelecek nesillere aktarılacak sürdürülebilir olması açısından önemli olmaktadır.

21.yüzyıla gelindiğinde; uzay veya internet çağı olarak değerlendirilen yeni bir dünya düzenine geçilmiştir. Teknolojik, politik, ekonomik faktörlerin etkisiyle küreselleşme denilen her açıdan toplumların ve insanların birbirine yaklaşması anlamına gelen süreç tüm yaşantımızın içine girmiştir. 1950'li-1960'lı yıllarda üçüncü evresine giren küreselleşmeyle birlikte; ticaretin, üretimin, tüketicinin ve finansmanın bütünleşmesi sonucunda, küresel yönetimi çok uluslu şirketler ele geçirmiştir. Sanal evrenler insanın da küreselleşmesine neden olmuştur. Hız ve erişim olmak üzere iki önemli faktöre sahip bu elektronik/dijital küreselleşme evreni toplumsal/insani yozlaşmayı, taklitçiliği de beraberinde getirmiştir. Bu da demektir ki insanın sorunu gelişmişliğin getirdiği küresel bir sorundur. Günümüz dünyasının bu durumu gelecekteki sorunların da habercisidir.

Bu sorunlar şu şekilde sıralanabilir: Aşırı Nüfus Artışı ve Demografik Sorunlar, Kadın ve Çocuk Sorunları, Göç, Irkçılık, Mikro Milliyetçilik, Etnisite, Ayrımcılık ve Eşitsizlik, Terörizm, Şiddet, Çatışma, Açlık, Yoksulluk, Sefalet, Madde Bağımlılığı ve Uyuşturucu Ticareti, Silahlanma / Nükleer Silahlar, Savaşlar, Siber Saldırıları, Enerji Sorunu, Eğitim Sorunları, İşsizlik, Sağlık Sorunları, Küresel Yönetim Sorunları, Hızlı Kentleşme, Mega Kentler ve Konut/Barınma Sorunu, Doğal Kaynakların Tahribi/Bozulması, Ormansızlaşma ve Su Sorunu, Tarımsal Alanlar ve Çölleşme Sorunları, Doğal Afetler ve Depremlerin Çoğalmasa, Çevre Kirliliği, Kültürel Mirasın ve Bio-çeşitliliğin Korunamaması, İnsan Hakları, Demokrasi, Yönetişim, Adalet Eksikliği, İklim Değişikliği ve Küresel Isınma, Gıda, Hammadde Krizi, Ulaşım, Trafik Sorunları. Tarih boyunca sayılan bu sorunlar hep vardı ve mücadele edilebilmişti. Ancak sorunların çeşitliliğini ve büyüklüğünü dünya hatta evren kaldıramaz duruma gelmiştir. Bu da sürdürülebilirlik kavramının ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Bir yanda teknoloji, diğer yanda da doğa/insan vardır. Ancak sınır tanımayan bilim ve akıl yoluyla bu sorunlar da çözülecek ve yaşamın sürdürülebilirliği sağlanacaktır.

Dünya turizm barometresinin Ocak 2024 verilerine göre 2023 yılında dünya çapında tahmini 1286 milyon uluslararası turist kaydedilmiş ve turizmden toplam ihracat geliri olarak 1.6 trilyon ABD doları elde edilmiştir. Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023 Ocak-Aralık dönemi sınır istatistikleri verilerine göre de ülkemize toplam 56.693.837 ziyaretçi gelmiş bunun 49.209.180 kişisini yabancı ziyaretçi (1.534.554 kişisi günübirlikçidir) oluşturmuş ve turizm geliri 54.315.542 ABD doları olmuştur. Bu sonuçlar yakın zamanda üst üste yaşanan ve halen etkilerinin devam ettiği büyük küresel krizlere (Covid 19 salgın hastalığı, savaşlar, doğal afetler, yüksek enflasyon gibi) rağmen elde edilmiştir.

Literatür taraması

Kriz istenmeyen, beklenmeyen ve sıra dışı bir olay olup kısıtlı bir zaman diliminde gerçekleşen bir durumdur (Akova vd., 2015: 253). Glaesser (2006: 14) benzer şekilde krizi beklenmeyen olağanüstü ve sınırlı bir zamanda gerçekleşen istenmeyen bir süreç olarak ifade etmiştir. Dünya Turizm Örgütü turizm endüstrisindeki krizi; “beklenmedik anlarda ortaya çıkan, turistlerin destinasyona olan güvenini azaltan ve turizm işletmelerinin olağan faaliyetlerini engelleyen olaylar bütünü” olarak tanımlamaktadır. Kriz türleri ile ilgili literatürlere göre krizin; oluş nedeni ve boyutu, siyasi ve ekonomik durum, çevresel faktörler, sektörün bağlı olduğu örgüt yapısı gibi durumlara göre çeşitlendiği görülmektedir. Bazı kriz türlerinin hissedilmeleri haftalar aylar sürerken bazıları aniden ortaya çıkmış, bazıları bulunduğu sektörü etkilerken bazıları tüm sektörleri etkilemiş hatta tüm dünyaya yayılmıştır. Bu nedenle kriz türlerinin belirlenmesi etkili tepkinin verilmesi açısından önemlidir.

Genel olarak bakıldığında yaşanan krizleri, çevresel ve örgütsel etmenler çerçevesinde aşağıdaki başlıklar altında sıralamak mümkündür (Akova vd., 2015: 255):

- Ekonomik krizler (yüksek enflasyon, devalüasyon, ihracat ve ithalat arasındaki uyumsuzluk sonucu ortaya çıkan cari açık ve yüksek borçlar, hükümetlerin para politikaları, merkez bankası rezervleri, dış faktörler vb. nedenlere bağlı krizdir)
- Siyasal krizler (siyasal iktidar değişikliklerinden doğan otorite kaybı, seçim süreci kaosu, iç politik sorunlar, küresel gerginlikler ve savaşlar gibi durumlar)
- Doğal afetlere dayanan krizler (deprem, volkanik patlamalar, sel, tsunami, hortum, kasırga vb. durumlar)
- Ekolojik krizler (çölleşme, küresel ısınma, asit yağmurları, zehirli atıklar, hormonlu bitkisel üretim, su kaynakları kirliliği, çarpık kentleşme tahribatları, flora ve fauna tahribatı vb.)
- Biyolojik krizler (insan, evcil hayvan ve faydalanılan bitkilerde ölüm veya zarar meydana getirmek için mikroorganizmaların veya toksinlerin kasten kullanılması)
- Sosyal krizler (tüm krizlerin özellikle ekonomik ve siyasi krizlerin bir sonucudur)
- Siyasal şiddete dayalı krizler (terörizm)
- Yönetim kaynaklı krizler (işletmelerin iç yönetimleriyle alakalı krizlerdir)
- Teknolojik krizler (sistemsel krizler, siber saldırılar)

Kuşkusuz yukarıda sıralanan kriz türlerinin hepsi turizm alanlarında boyutları farklı olsa da görülmektedir. Yaşanan krizler ne türde, ya da hangi boyutta olursa olsun, turistik ürünün özelliklerinden dolayı turizm işletmelerine önemli zararlar verebilmektedir (Aydın Tükel Türk ve Boz, 2013: 436; Breitsohl ve Garrod, 2016). Sürdürülebilir gelişimler için bu karmaşanın/zararların farkında olmak ve uzun zamanlı çok yönlü bir yaklaşıma sahip olmak gerekmektedir. Bu anlamda turizmin başarısı büyük oranda turizmin itici gücünü oluşturan doğal, tarihi ve kültürel zenginliklerin korunması ve geliştirilmesine, yerel halkın ve işletmelerin mümkün olan en fazla payı almasına bağlıdır (Boz, 2019: 147). Sürdürülebilirlik olgusu, turizm içinde taşıdığından daha fazla bir önem arz etmektedir; çünkü turizmin var olması için ‘çevre’ nin varlığı şarttır (Bahar ve Kozak, 2012: 87).

Bir kriz çeşidi başka bir kriz çeşidinin oluşmasına da neden olabilmektedir. Örneğin; siyasi kriz olarak nitelendirilen savaşlar beraberinde ekonomik krizleri, mülteci sorunlarını, göçleri, yoksulluğu, açlığı, doğal kaynakların-kültürel mirasların yok olmasını, su sorunu vb. birçok olumsuzlukları doğurabilmektedir. İleri teknolojinin bir yeniliği olan internet, insanlığın faydasına kullanıldığı gibi kötü amaçla (siber saldırı) bilinçli olarak yapılan ve hedef alınan devletleri-kurumları zor durumlara düşüren yeni krizleri ortaya koyabilmektedir. Bu nedenle krizleri kategorize etmek zordur. Yaşanan krizlerden ders alınabilmesi, mümkünse krizlerin başlamadan bertaraf edilmesi veya krizlerin yaşanması kaçınılmaz ise olumsuz etkilerinin azaltılması için iyi bir kriz yönetimi ve ekibinin bulunması önem arz etmektedir (Aksu ve Ehtiyar, 2007: 296). Kriz yönetiminde ilk aşama ise krize karşı planlama yapmaktır. Planlamada krizden fazla etkilenmeyecek şekilde ya da kolay çözüm üretecek şekilde hareket edilmeli, “En kötü plan plansızlıktan iyidir!” şeklindeki yönetim bilimi sloganından yola çıkılarak kriz yönetilmelidir (Vergiliel Tüz, 2014: 182).

Çalışmanın bu kısmında krizler içerisinde yer alan Covid 19 ve benzeri varyantlarının etkisi, savaşlar, uluslararası göç olgusu, küresel çevre sorunları ve sürdürülebilir kalkınma, iklim değişikliği, enerji sorunu, hammadde sorunu konularına yer verilmiştir.

Covid 19 ve benzeri varyantlarının etkisi

İnsanlığın tarihi süreci içinde; depremler, yangınlar, kuraklık, aşırı yağışlar ve su baskınları, salgın hastalıklar gibi büyük çaplı doğal afetler bireylerin ölümü ile sonuçlanmıştır. Doğal afetlerin geçmişi insanoğlunun varoluş tarihi kadar eskidir. 21. Yüzyılda daha önce görülen SARS, EBOLA, MERS gibi salgınlar daha yerel ölçekte olduğunda dünyayı çok fazla etkilememiştir. Dünya’da yaşanan bulaşıcı hastalıklar, doğal afetler, ekonomik krizler, terör eylemleri ve toplumsal olaylar gibi farklı kriz türlerine karşı turizm sektörü duyarlıdır (Rossello vd., 2017; Tse vd., 2020). Bu farklı salgın hastalıklar turizm sektörü açısından ekonomik ve destinasyon imajı noktasında olumsuz etkiye sahiptir. 2003 yılında Sars virüsünün ortaya çıkmasıyla başta Çin, Hong Kong, Tayvan ve Singapur olmak üzere 27 ülkede zorunlu seyahatler hariç uluslararası seyahatler yasaklanmıştır (Kuo vd., 2008: 918; Gössling vd., 2020). 2019 tarihinin son çeyreğinde ise; ilk kez, Çin’in Wuhan şehrinde beliren Covid-19 tüm dünyaya yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü Covid-19’u 2020’de pandemi olarak nitelendirmiştir. Bu küresel salgın sağlık, ekonomi, eğitim, sosyal, kültürel alanları etkilemiştir. Sosyal mesafe ve sosyal izolasyon kavramları tüketicilerin alışkanlıklarını değiştirmiştir. Uzun bir süre Covid-19 varyantları küresel risk olarak devam etmiştir ve kısmi de olsa hala devam etmektedir. İlk aşamadaki ağır tehdit aşılmış olsa da bitmemiştir. Yayılım gücü yüksek olan bu virüsün tüm dünyaya dağılması sonucunda insanların ve toplumların hem fiziksel hem de psikolojik/sosyolojik sağlıkları bozulmuştur. Tıbbi sorunlar dışında; pandemi ekonomik ve sosyal bir kriz olarak küresel bir problem haline gelmiştir. 2020 ve 2021 yıllarındaki yaklaşık 16, 6 milyon ölüm olayının Covid-19 ile ilişkili olduğu Dünya Sağlık Örgütü tarafından belirlenmiştir (Dünya, 2022). Bu bulaşıcı hastalıkların ortak özelliği turizm hareketliliği noktasında önemli etkiye sahip olmasıdır (Law, 2006).

COVID-19 ve varyantları daha önceki pandemilerden farklıdır (Tunalı, 2020: 26):

- Küresel bir pandemidir,
- Düşük ve orta gelirli ülkelerde yoğunlaşmamaktadır,
- Dünya’da faiz oranlarının oldukça düşük olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır,
- Dünya’nın ekonomik açıdan oldukça yüksek düzeyde entegre olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır,
- Arz zincirleri üzerinde yayılma etkilerine yol açmaktadır,
- Hem arz hem de talep üzerinde yıkıcı etkilere neden olmaktadır.
- Dünya farklı bir döneme girmiştir ve iklim/çevre değişikliği, kentleşme, göç gibi etkenler yeni salgınların riskini arttırmaktadır.

Covid-19 ile yaşamın normale döndüğü yeni dönemde; çeşitli makro trendler ortaya çıkmıştır. Bu trendler analiz edildiğinde; şu sonuçlara ulaşılmaktadır (KPMG Türkiye, 2020: 3):

- Politik alanda, dünya dengeleri değişmektedir.
- Ekonomik düzende kaotik yapılar ortaya çıkmaktadır.
- Sosyal yaklaşımlar ve seçimlerde dönüşüm yaşanmaktadır.
- Dijitalleşme hızlanmaktadır.
- Salgın krizi yasal organizasyonları beraberinde getirmektedir.
- Çevre ve iklim krizi yaşamı daha çok etkilemeye başlamıştır.

Rusya-Ukrayna savaşı

COVID-19 küresel salgınının ekonomik ve sosyal etkileri bitmeden, dünyada Rusya-Ukrayna savaşı ortaya çıkmıştır. 2014’te Rusya’nın Kırım’ı topraklarına katmasından sonra; Rusya Ukrayna savaşı 24 Şubat 2022’de başlamıştır. Savaşın nedenlerine göz atıldığında; Rusya ile NATO üyesi olan Batılı ülkelerin politik ve ekonomik alanlarını genişletmek istemeleridir. Çünkü, enerji kaynakları açısından zengin olan ve yüzyıllardır güvenlik koridoru özelliği taşıyan Karadeniz jeo-stratejik bir öneme sahiptir. Küresel aktörlerin Kafkasya ve Hazar Havzası’nı denetimleri altında tutmak istemeleri ve NATO’nun sınırlarını genişletme tutumunu sürdürmesi bu bölgenin önemini daha da arttırmıştır. Ukrayna’nın NATO’ya girmek istemesi, Rusya tarafından kabul edilmemiştir. “Ukrayna’nın Rusya ve Avrupa arasında yer alması, verimli tarım arazisinin olması, Rus doğal gazı ve petrolünün boru hatları vasıtasıyla minimum maliyette Avrupa’ya taşınmasında ana transit ülke olması, Rusya’nın %90 oranında Ukrayna boru hattını kullanması, Sovyet savaş endüstrisinin %30’una sahip olması ve Karadeniz’e kıyısı olması nedeniyle Rusya’nın ilgi alanına girmektedir. Rusya hem enerji kaynaklarını korumak hem de ABD ve

AB'nin bu bölgede etkin politika üretmek istemesi nedeniyle bu bölgeyi kontrol altına almak istemekte ve buna ilişkin politikalar geliştirmektedir" (Ece, 2022: 1397).

Savaşın ilan edilmesi sonucunda; Batılı gelişmiş ülkeler siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel yaptırımları uygulamaya başlamışlardır. Can kaybının dışında; savaşın ekonomik ve psikolojik etkileri hem bu iki ülkede hem de tüm dünyada yüksek olmuştur. Kentlerin, çevrenin, doğal kaynakların, kültürel mirasın tahribatıyla karşılaşmıştır. Küresel güvenlik, ulaşım koridorları, uluslararası ticaret, özellikle tarım ve enerji sektörleri olumsuz etkilenmiştir. Savaşların turizm endüstrisi üzerinde de önemli olumsuz etkileri olmakta, bu da gelirlerin ve turist varışlarının azalmasına yol açmaktadır (Reddy vd., 2020; Selvanathan, 2007).

Savaşın etkilerini şu şekilde ele alabiliriz (Özcan, 2022: 17):

- Brent Petrolünün değerinin yükselmesi dünyada maliyet enflasyonuna sebep olmuştur.
- Küresel ham petrol fiyatlarının artışıyla yolculuklar pahalı hale gelmiştir.
- Limanların çalışmaması ve deniz ticaretinin aksaması gıda ve petrol taşımalarını engellemiş; tedarik ve lojistik sektörlerini zarara sokmuştur.
- Güvenlik açısından Ukrayna hava alanlarının uçuşlara kapanması küresel hava ulaşımına özellikle de turizme darbe vurmuştur.
- Rusya'nın uluslararası ödeme sisteminden uzaklaştırılması uluslararası ticareti ve turizmi kısıtlamıştır.
- Ekonomik yaptırımların merkez ve çevre ülkelere yansımaları, Türkiye başta olmak üzere birçok ülkeyi iktisadi yönden zora sokmuştur.
- Gıda sorununa çözüm bulmak amacıyla; Türkiye'nin öncülüğünde Tahıl Koridoru Anlaşması imzalanmış ve sonuçta tahılların uluslararası fiyatlarının düştüğü görülmüştür (Ece, 2022: 1406).
- Rusya'ya karşı Batılı ülkeler yaptırım uygulamaya başlamışlardır. Bu nedenle de Rusya'dan temin edilen enerji alımını azaltmak için, AB yeni enerji kaynakları arama sürecine girmiştir (Ece, 2022: 1406).
- Rusya-Ukrayna savaşının başlamasıyla, AB'nin savunma ve güvenlik politikalarının yeniden gözden geçirildiği, NATO ile ilişkilerin arttırıldığı, Avrupa'nın yeşil enerjiye yönelik çalışmalara ağırlık verdiği görülmektedir (Çelik, 2022: 531).
- Ukrayna'dan milyonlarca kişinin başka ülkelere sığınması önemli bir göç sorunudur. Birleşmiş Milletler kaynaklarına göre; Temmuz 2022 tarihinde mülteci sayısı 8,5 milyonun üzerine çıkmıştır (Bağış, 2022: 10).
- Savaş sonucunda; Rusya'ya uygulanan yaptırımların 8000' den daha fazla bir sayıya ulaşması Rusya'yı dünyada en fazla yaptırım uygulanan ülkesi haline getirmiştir (Aslanlı, 2022: 18).

Küresel ticaret savaşları

Günümüzde doğa ve bütün olarak gezegenimiz yok olmaya doğru evrilmiştir. Dünya siyasetinin kutuplaşmasına ve kaynakların yeniden paylaşılmaya çalışılmasına küreselleşme olgusu neden olmaktadır. Savaşlar sadece fiziksel şekilde değil; ticaret anlaşmazlıkları ve müdahaleleri yoluyla da ortaya çıkmaktadır. Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde yapılan düzenlemelerin geçmişine kısaca göz atıldığında; karşımıza küresel temelde Dünya Ticaret Örgütü, bölgesel temelde ise bölgesel ekonomik entegrasyon hareketleri çıkmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü'nün ticaretin serbestleşmesi konusunda yaptığı düzenlemelerin yeni Pazar açılımlarına yönelik ihtiyaçları giderememesinden dolayı; ülkeler aralarında ikili ve bölgesel ticaret anlaşmaları yapma yolunu aramaya başlamışlardır. Uluslararası ticaretin genişlemesi açısından önem arz eden Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA); ülkelerin birbirleriyle imzaladıkları ikili anlaşmalardır. Bu anlaşmaya dahil olan ülkelerin uluslararası rekabet gücü artmakta ve anlaşmanın dışında kalan ülkeler ise STA'nın sağladığı avantajlardan uzak kalmaktadır. STA'yı imzalayan ülkeler arasında tarife ve kotalar kalkmakta iken; anlaşmayı imzalamayan ülkelere karşı farklı vergi ve tarife mekanizması yürütülmektedir.

Günümüzde yeni nesil serbest ticaret anlaşmaları gündeme gelmiştir. “Yeni nesil serbest ticaret anlaşması hizmet sektörünü kapsadığından; muhasebe, mühendislik telekomünikasyon, ulaştırma, inşaat, mali ve finansal danışmanlık hizmetleri alanında çalışan şirketlere yeni pazara erişim sağlamaktadır. Yeni nesil serbest ticaret anlaşmasının ileri aşamalarında, yatırım ve fikri mülkiyet haklarının korunmasını içeren hükümler de konmaktadır” (Tunç, 2021).

Mega-bölgesel Serbest Ticaret Anlaşmaları üç tanedir (Kıncal, 2018: 168):

1. TTIP (Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı / Transatlantic Trade and Investment Partnership)
2. TPP (Trans-Pasifik Ortaklığı/ Trans-Pacific Partnership) (yeni adı: CPTPP) / (Trans-Pasifik Ortaklığı İçin Kapsamlı ve Aşamalı Anlaşma / The Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership)
3. RCEP (Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Anlaşması / Regional Comprehensive Economic Partnership)

Bu anlaşmalardan birincisi; AB ile ABD arasında ticareti güçlendirmek amacıyla imzalanan Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (Transatlantic Trade and Investment Partnership - TTIP) olarak adlandırılan anlaşmadır. Söz konusu anlaşmanın müzakerelerine 2013 yılında başlanmıştır. TTIP’in hedefinin ABD ile AB arasında bir serbest ticaret bölgesi oluşturmak olduğunu söylemek mümkündür (Sandalcılar ve Palyoş, 2017: 33). Bu anlaşmanın iki önemli noktası bulunmaktadır: Öncelikle bu anlaşma serbest ticaret alanı oluşturulması hususunda atılmış en ciddi girişim olarak göze çarpmaktadır. İkinci önemli husus ise böyle bir anlaşma yoluyla ABD ve AB’nin daha önce ülkeler arası ticarete hiç değinmedikleri konularda derinlemesine düzenleme ve kurallar ortaya koyarak dünya ticaretinde söz sahibi olma girişiminde bulunmasıdır (Sandalcılar ve Palyoş, 2017; 36).

21. yüzyılın ikinci mega-bölgesel anlaşması Trans-Pasifik Ortaklığı İçin Kapsamlı ve Aşamalı Anlaşmasıdır (CPTPP). 2018 yılında Şili’nin başkenti Santiago’da bu anlaşmayı imzalayan ülkeler Avustralya, Brunei, Kanada, Şili, Japonya, Malezya, Meksika, Yeni Zelanda, Singapur, Vietnam ve Peru’dur.

21. yüzyılın küresel ticari politikalarının geleceğini şekillendirecek en önemli üçüncü anlaşma Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Anlaşmasıdır (RCEP) ve 2020 tarihinde imzalanmış, 1 Ocak 2022’de yürürlüğe girmiştir. Asya-Pasifik Bölgesini kapsayan bu anlaşmayı imzalayan ülkeler Brunei, Kamboçya, Endonezya, Laos, Malezya, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland, Vietnam, Avustralya, Çin, Japonya, Güney Kore ve Yeni Zelanda’dır.

Küresel alanda hizmet ticaretini daha da liberalleştirmek için oluşturulan Hizmetlerin Ticareti Anlaşması (The Trade in Services – TISA); Dünya Ticaret Örgütüne bağlı ülkelerin aralarında gerçekleştirdikleri müzakerelerden meydana gelmektedir. Dünya Ticaret Örgütünün yürüttüğü Doha müzakerelerindeki engellerden sonra; hizmetlerin gelişimindeki tıkanmaları önlemek, uluslararası pazarlara giriş- çıkış işlemlerini ve ilkeleri sağlamlaştırmak amacıyla çoklu antlaşma müzakereleri başlamıştır. “DTÖ Hizmet Ticareti Genel Anlaşması’nın (GATS) V. maddesi çerçevesinde; sadece tarafları arasında geçerli bir serbest ticaret anlaşması olarak yürürlüğe konulması öngörülen “Hizmet Ticareti Anlaşmasının (Trade in Services Agreement-TISA) uygun koşullar oluştuğunda, çok taraflı ticaret sistemine taşınması ve DTÖ uygulama mekanizmasının bir parçası haline getirilmesi hedeflenmiştir” (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021).

2012 yılında yapılan müzakereler sonucunda oluşan TISA’nın hedefleri aşağıdaki gibidir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021):

- Anlaşma günümüz ticaret ortamında karşılaşılan sorunlara çözüm getirmeli ve hizmet sunumunu etkileyen farklı alanlarda yeni kurallar içermelidir.
- Geniş kapsamlı ve herhangi bir hizmet sunum biçimini göz ardı etmeyecek, iddialı bir anlaşma olmalıdır.
- Pazara girişte olabildiğince mevcut piyasa açıklık seviyesi taahhüt altına alınmalı ve yeni pazar olanakları yaratılmalıdır.

- Hizmet sunumunda, aksine istisnalar taahhüt listesinde gösterilmediği müddetçe, yerli-yabancı ayrımı yapılmamalıdır.
- Anlaşma yeni üyelerin katılımına açık olmalı ve uygun şartlarda DTÖ bünyesine taşınarak çok taraflılaştırılmalıdır.

Tüm bu gelişmeler küresel ticaretin boyutlarını yeniden çizmek anlamına gelmektedir. Özellikle ABD ile Çin arasındaki çatışmalar kaosu daha da arttıracaktır. Bu savaşlar devam ettiği sürece küresel ekonominin büyüme hızı ve ticaret hacmi azalacak; gelirler düşecek, istihdam daralacak, yatırımlar negatif ivme gösterecektir.

Süper güçlerin siber savaşları

II. Dünya Savaşı sonrasında; dünya çok küçülmüş ve bir tarafta ABD, diğer tarafta Sovyetler Birliği yer almıştır. ABD'nin Avrupa ile birleşerek kurdukları NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) ile S.S.C.B. ve diğer sosyalist ülkelerin arasında Varşova Paktı meydana gelmiştir. ABD ile S.S.C.B. arasındaki bu soğuk savaş döneminde silah sanayilerine büyük yatırımlar yapılmış; nükleer, kimyasal ve konvansiyonel silahlar geliştirilmiştir. Her iki ülke de defalarca karşı karşıya gelmiştir. Tarihsel süreçte; 1990'lı yılların başlarında "Yeniden yapılanma ve açıklık" politikaları ile S.S.C.B. yıkılmış ve dünya yeni bir düzene geçmiştir. Günümüzde ise; yeni kutuplar oluşmaya başlamıştır.

Yeni küresel güçlerin ortaya çıktığı 21. Yüzyılda geleneksel savaşların yanında; siber savaşlar devreye girmiştir. Siber savaşlar teknolojiye dayanmaktadır. Casusluk, manipülasyon, propaganda, sahtekarlık gibi etkenler bu savaşların meydana gelmesine neden olmaktadır. Bu süreçte kullanılan yöntemler (Tozlumikrofon.com, 2022):

- Propaganda siteleri açmak,
- Karşı tarafın gizli bilgilerini ifşa etmek,
- Karşı tarafın sitelerini işleme hale getirmek,
- Karşı tarafın iletişim kanallarını takip etmek ya da engellemek,
- Şehirlerin veya stratejik önemdeki askeri ve sivil altyapı sistemlerini çökertmek gibi saldırgan eylemleri kapsamaktadır.

Sistemlerdeki verilerin toplanması, çalınması şeklinde gerçekleştirilen siber saldırılar ışık hızıyla uzaya yayılmıştır. Sonuçta; ülkeler "siber uzay aracılığıyla düşmanlarını caydırmak için siber yeteneklerini güçlendirmenin yollarını aramaya başlamışlardır. Böylece, mevcut ve gelecekteki siber ekosistemin iki ana başlık altında tartışılması önem arz etmektedir: "Teknik/teknolojik" ve "yasal ve kurumsal" boyut." Çünkü, "siber saldırıların sınırları yoktur; dünyanın herhangi bir yerinden fırlatılabilir ve sadece saniyeler içinde dünyanın en uzak ucuna yönlendirilebilir" (Seren, 2020).

Uluslararası göç olgusu

Uluslararası nüfus hareketleri ve dünyanın her tarafında yaşanan krizlerden dolayı giderek artan göç olayları küresel düzenin en önemli sorunlarıdır. Küreselleşme farklı bölgelerdeki toplumları birbirine bağlamaya devam ettikçe, göç çağdaş yaşamın belirleyici bir özelliği olarak ortaya çıkmış ve küresel, ulusal ve yerel düzeylerdeki etkilerinin daha derinlemesine anlaşılmasını gerektirmiştir (McAdam, 2019). Göçü tetikleyen faktörler, ekonomik eşitsizlikler, siyasi istikrarsızlık ve çevresel zorluklar da dahil olmak üzere, bireylerin ve ailelerin sınır ötesine yer değiştirme kararlarını toplu olarak şekillendiren çok çeşitli etkileri kapsamaktadır (Castelli, 2018). Ülkeler bu sorunu tek başlarına çözememektedirler. Göç olgusunun temelinde ekonomik, çevresel, sosyal, siyasi, demografik yapı, doğal afet, iç karışıklık, iklim değişikliği, savaş, kalifiye eleman eksikliği gibi nedenler yatmaktadır. İnsanlık tarihinde çok değişik sebeplerle bireysel veya kitlesel göç olaylarına rastlanmaktadır.

Ülkeler için bir krize dönüşebilen göç olgusu (Gozzini, 2006), yalnızca sayılarla ilgili bir mesele olmaktan ziyade, bu dinamik sürecin ortaya çıkardığı zorlukları ele alırken hükümetler tarafından benimsenen politika ve yaklaşımların bir yansımasıdır. Göç kalıpları değişen jeopolitik manzaralara, ekonomik koşullara ve sosyal ağlara yanıt olarak değiştikçe, etkili ve insani politika yanıtlarına duyulan ihtiyaç giderek daha acil hale gelmekte ve yönetişimin göçmenlerin deneyimlerini ve sonuçlarını şekillendirmedeki rolünü vurgulamaktadır (The Lancet Public Health, 2018).

Uzmanların saptamasına göre; göçler genellikle gelişmemiş ülkelerden zengin gelişmiş ülkelere doğru yapılmaktadır. İç göç, ülke sınırları arasında çeşitli merkezler arasında yer değiştirme eylemi olarak tanımlanırken, dış göç ya da uluslararası göç, toplulukların ülke sınırlarını aşarak farklı ülkelere göç etmeleridir (Sayın, Usanmaz ve Aslangiri, 2016). Küresel göçe neden olan iki temel faktör bulunmaktadır: “itici faktörler ve çekici faktörler. İtici faktörler zorunlu göç eden insanları göç etmeye iten nedenleri açıklar. Çekici faktörler ise göç alan bölgelerin mültecilere neden kendisine çektiği ile ilgilidir” (Çınar, Mart 2018). 21.yüzyıl göçleri itici nedenlerden kaynaklanmaktadır ve Doğu-Batı kökenli göç hareketlerinin Batı- Doğu eksenine doğru evrildiği gözlenmektedir.

Ekonomik kaynaklı küresel göçler 200 yıldan beri gelişmiş ülkelere doğru gerçekleştiğinden; günümüzde ekonomik sorunlarla birlikte güvenlik sorunu da ön plana çıkmıştır. Diğer taraftan da “bu kapsamda ucuz ve kalifiye işgücü ihtiyacını karşılamak üzere teşvik edici düzenli göç politikaları geliştirilmekte buna karşılık insani sebeplerle göç edenlerin mümkün olduğunca kabul edilmemesine yönelik olarak engelleyici birçok tedbirler alınmaktadır” (Orsam, 2012: 10). Dünyanın dolayısıyla ülkelerin göç politikaları yeniden irdelenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır; çünkü göç alan ülkelerde nüfus büyük oranda artar; nüfus artışıyla birlikte çarpık yapılaşma/kentleşme, altyapı yetersizliği, sağlık, eğitim, doğal afet sorunları başlar. Göç veren ülkelerde ise nüfusun azalmasıyla işgücü kaybı meydana gelir.

Castles ve Miller, göç eğilimlerinin dört temel nedeni olduğunu söylemektedir (Akkoyunlu Ertan ve Ertan, 2017):

- Göçün küreselleşmesi: Son dönemde giderek daha fazla ülke uluslararası göç yönelimlerinden etkilenmektedir. Göç alan ülkeler, farklı toplumsal, ekonomik, kültürel, siyasal geçmişe sahip göçmen sorunlarıyla yüzleşmektedirler.
- Göçün hızlanması: Uluslararası göç hareketleri artmaktadır.
- Göçün farklılaşması: Emek göçü, mülteci ya da kalıcı yerleşime yönelik göçler, göçleri çeşitlendirmektedir.
- Göçün kadınlaşması: Göçmenlerin önemli bir bölümünü kadınlar oluşturmaktadır.

Son 50 yıl içinde uluslararası göçmen sayısı artış göstermiştir. Uluslararası Göç Örgütü tarafından hazırlanan 2020 Dünya Göç Raporunda; uluslararası göçmen sayısının 281 milyona ulaştığı ve bunun da dünya nüfusunun %3,6’sına denk geldiği belirtilmektedir (IOM/ /UN Migration, 2022). “Yasadışı göçü önlemek, göçün niteliği ve kullandığı yöntemler açısından zor olsa da özellikle sığınmacı/mülteci göçü ile insanların kendi ülkeleri içinde yerinden edilmelerini önlemek insan odaklı politikalarla mümkün olabilir” (Yılmaz, 2014; 1698-1699).

Küresel çevre sorunları ve sürdürülebilir kalkınma

Sanayi devriminden sonraki yıllarda ekonomik büyüme refahı arttırırken, doğal kaynakların kısıtlılığı ve çevre sorunları da birlikte gelişmiştir. Gelişmiş ülkelerin hızlı bir biçimde sanayileşmeleri siyasi sınırları aşarak doğanın çevrenin, canlıların sürdürülebilirliğini tehlikeye sokmuştur. İklim değişikliği, erozyon ve asit yağmurları, çölleşme, biyolojik çeşitlilik kaybı, tarım arazilerinin özelliklerini kaybetmesi, yanlış gübre ve ilaç kullanımı, ozon tabakasının delinmesi, çevre kirliliği, çarpık yapılaşma gibi sorunlar canlı varlıkların güvenliğini ve sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir.

İklim değişikliği: İklim değişikliği ve çevre sorunları günümüzde öncelikli küresel varoluşumuzu tehdit eden en önemli konu haline gelmiştir (Rowan ve Casey, 2021). İklim değişikliği ile ekonomik, sosyal ve doğal birçok boyutta kriz yer almaktadır (Hall, 2018). Endüstri devriminden bu yana karbondioksit emisyonları geçmişteki diğer sera gazı emisyonlarıyla da birleşince küresel iklim değişikliğine yol açmıştır (Fouquet ve Hippe, 2022). İklim değişikliği çerçevesinde hem küresel ısınmadan ve hem de küresel soğumadan söz etmek gerekmektedir. Aşırı sıcaklık ve aşırı soğukluk doğal afetlere ve çevrenin değişmesine neden olmaktadır. “Hükümetler arası iklim değişikliği raporuna göre; küresel ısınma oranının 2100 yılına kadar 1,4°C – 5,8°C arasında artış göstereceği ve iklim değişikliği sonucunda deniz seviyesinin ortalama 9 cm- 88 cm arasında yükseleceği tahmin edilmektedir” (IENSTITU, 2020).

Fosil yakıt kullanımı ve sera gazı salınımının artması (Justus ve Fletcher, 2006: 2), hızlı ve çarpık şehirleşmenin artması (Dolman ve Verhagen, 2003: 3), yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmaması (Bradshaw, 2010: 276) iklim değişikliğinin önemli nedenleri arasında görülmektedir. İklimsel değişiklikler dünyanın her yerinde ciddi sonuçlara neden olmakta ve dünya ısısı artmaktadır. Bunun sonucunda ülkelerde yangınlar gerçekleşmektedir (Parekh, 2018: 5). Bu sorunları çözmek için; enerji verimliliğini ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını arttırmak ve ormansızlaştırmayı önlemek önemlidir. Küresel ısınma ile ilgili ortaya çıkan sıkıntılar aşağıdaki gibidir (İSU, 2022):

- Kuraklık
- Hidrolojik döngünün değişmesi,
- Su kaynaklarının hacminde ve kalitesinde azalma,
- Temiz su kaynaklarının denize karışması ve su sorunu,
- Deniz seviyesinin yükselmesi, kar ve buzulların erimesi,
- Aşırı buharlaşma, meteorolojik felaketlerde artış, yağış miktarı ve rejiminde değişiklikler,
- Yangınlar gibi sorunlar,
- Tarım ve orman ürünlerinde azalış,
- Su kaynaklarının azalmasıyla enerji darboğazının yaşanması,
- Turizm ve rekreasyon olanaklarının sınırlanması ile pek çok sektörün olumsuz etkilenmesi,
- Sahil kenarlarındaki yerleşim alanlarının risk altında olması,
- Göçlerin artarak sosyal ve ekonomik zorluklara neden olması,
- İnsan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle sağlık maliyetlerinin artması

İklim değişikliğinin ekonomik, sosyal ve politik sorunlarını çözmek için; konunun yeni bir modelle ele alınması zorunludur. “Küresel iklim değişikliği sorununun sadece klasik sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ile değil, “çevresel adalet”, “iklim adaleti” gibi yeni politik ekoloji kavramlarını içeren sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin küresel bir düzlem içerisinde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir” (Altıok, Fırat ve Soyu, 2015; 621).

Tablo 1: Mevcut, yeşil ve ekolojik ekonomi modellerinin temel özellikleri

	Mevcut Ekonomik Model	Yeşil Ekonomi Modeli	Ekolojik Ekonomi Modeli
Birincil Politika Hedefi	Daha fazla: Klasik anlamda GSYİH ile ölçülen ekonomik büyüme. Varsayımları büyümenin eninde sonunda diğer bütün sorunlara deva olacağına dayanır. Daha çok her zaman daha iyidir.	Daha fazla ama daha düşük bir çevresel etki ile: karbon salımı ve diğer materyal ve enerji etkisiyle bağlaştığı kesilmiş bir GSYİH büyümesi.	Daha iyi: Odak noktasında sadece büyüme değil gerçek anlamında sürdürülebilir insan refahının iyileştirilmesi anlamına gelen 'Kalkınma' var. Büyümenin çok önemli olumsuz yan etkilerinin olduğunun kabulü
Gelişimin Temel Ölçütü	GSYİH	Hala GSYİH, fakat doğal sermaye üzerindeki etkileri göz önünde bulundurularak	Sürdürülebilir Ekonomik Refah Endeksi, Gerçek İlerleme Göstergesi (GİG) ya da gerçek refahın diğer iyileştirilmiş gösterge.
Ölçek/Taşıma Kapasitesi/ Çevrenin Rolü	Mesele edilmiyor, piyasaların her tür kaynak sınırının yeni teknolojilerle üstesinden geleceğini ve her zaman ikame kaynak bulunabileceğine inanılıyor.	Dikkate alınıyor, fakat bağlaşımın kesilmesiyle çözülebileceği düşünülüyor.	Ekolojik sürdürülebilirliğin temel belirleyicilerinden biri olarak görülüyor. Doğal sermaye ve ekosistem hizmetlerinin sonsuz bir şekilde ikame edilemez olduğu ve gerçek sınırların olduğu düşünülüyor.
Bölüşüm/ Yoksulluk	Bahsi geçse de politikacılara havale ediliyor: 'Yükselen' suyun bütün gemileri yukarı kaldıracığı varsayılıyor.	Önemli bir sorun olarak addediliyor. Ekonomiyi yeşillendirmenin yoksulluğu da azaltacağı düşünülüyor. Tarımın iyileşmesi ve yeni yeşil işler sayesinde.	Temel endişelerinden biri. Yaşam kalitesini ve sosyal sermayeyi doğrudan etkiliyor ve ekonomik büyüme yoksulluğu genellikle artırıyor: Hızla yükselen sular sadece yatları yukarı kaldırırken yalpalayan küçük kayıkları alabora eder.
Ekonomik Verimlilik ve	Temel mesele ama sadece piyasa ürünleri ve hizmetlerine	Doğal sermayenin de verimli kullanılması gerektiği ve piyasa kararlarına dâhil	Temel mesele ama hem piyasa mallarını hem de piyasa dışı mal ve hizmetlerle onların etkilerini

Kaynak Paylaşımı	(GSYİH) ve piyasa kurumlarına dair.	edilmesi gerektiği düşünülüyor.	içeriyor. Gerçek verimlilik ve kaynakların doğru dağılımı için doğal ve sosyal sermayenin değerine vurgu yapılması gerekir.
Mülkiyet Hakları	Özel mülke ve klasik piyasalara vurgu var.	Piyananın ötesinde araçlara gereksinim duyulduğu kabul ediliyor.	Sistemin doğasına ve ölçeğine uygun şekilde bir özel mülkiyet rejimi ve hakların sorumluluklarla ilişkilendirilmesi arasında bir denge kurulması gerektiğine vurgu. Ortak mülkiyet kurumlarına daha büyük bir rol biçiyor.
Hükümetin Rolü	Hükümet müdahalesinin minimize edilmesi ve özel ve piyasa kurumlarıyla ikame edilmesi.	Doğal sermaye dışsallıklarının içerilmesi için hükümet müdahalesinin gerektiği kabul ediliyor.	Hükümet merkezi rol oynuyor. Hatta hakem, kolaylaştırıcı ve brokerlik gibi ortak varlık kurumlarının sahip olması gereken yeni fonksiyonlarla birlikte.
Yönetim Prensipleri	'Bırakınız yapsınlar' piyasa kapitalizmi.	Hükümete ihtiyaç duyulduğunun kabulü.	Sürdürülebilir yönetişime dair Lizbon prensipleri

Kaynak: (Altıok, Fırat ve Soy, 2015: 625-626)

Sonuçta, acilen eylem planlarını hayata geçirmek, inovatif ve doğru yatırımlar yapmak, çevre dostu yeni nesil teknolojiler kullanmak gerekmektedir.

Gıda-Hammadde sorunu: Küresel nüfusunun büyük bölümü gıda krizi, açlık ve yetersiz beslenmeyle karşı karşıyadır. Covid 19 krizinden sonra gıda sektörü daha fazla sorun olmaya başlamıştır. Nüfus ve talebin artışı, hammadde maliyetlerinin yükselmesi, satın alma gücündeki düşüş, çevre kirliliği, yanlış tarım uygulamaları, ekilebilir arazilerin azalması, ulaşım-lojistik-tedarik konularında görülen fiyat artışı, kentleşme, küresel savaşlar, iklim değişikliği vs. gıda/yem/gübre üretim kapasitesini, sağlığını, güvenliğini zora sokmaktadır. Kişi başına düşen tarım arazisi ve su kıt kaynak haline gelmektedir. Dahası, bu çok yönlü kriz iklim değişikliğinin etkileriyle daha da kötüleşmekte ve bu durum sadece tarımsal üretimi tehdit etmekle kalmayıp, aynı zamanda istikrarı korumak ve haneler arasında daha fazla ekonomik eşitsizliği önlemek için ulusları gıdaya erişim stratejilerini yeniden düşünmeye zorlamaktadır (Özsoy, 2023). Bu zorluklar ışığında, gıda sistemlerini dönüştürmenin, kaynakların daha iyi yönetilmesini, sürdürülebilir teknolojilere yatırım yapılmasını ve gıda güvenliğini gelecekteki şoklara karşı korumak için daha güçlü düzenleyici çerçevelerin oluşturulmasını içeren kapsamlı bir yaklaşım içermesi gerektiği giderek daha fazla kabul görmektedir (Caron vd., 2018). Bu bağlamda, tedarik zincirlerinde süregelen aksaklıklar ve dalgalı piyasa koşulları, özellikle gıdaya erişim ve bulunabilirlik konusundaki endişeleri yoğunlaştıran son küresel olaylar ışığında, gıda üretim direncini artıran ve gıda dağıtım mekanizmalarının etkinliğini güçlendiren yenilikçi çözümlere duyulan ihtiyacın altını çizmektedir (Lal ve Stewart, 2010).

Gıda israfının artmasıyla birlikte; su, enerji, zaman kaybı da ortaya çıkmaktadır. Gıda ve diğer unsurların israfı, başta ekonomi ve çevre olmak üzere birçok alanı da yakından ilgilendirmektedir. Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), “dünyada üretilen toplam gıda miktarının %25-33’ünün israf edildiğini ve ekonomik değerinin toplam 990 milyar dolara karşılık geldiğini bildirmektedir” (Tekiner vd., 2021). Temiz su kaynaklarının ve uygun tarım arazilerinin korunarak kullanılması ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, gıda ve tarım sektörlerinin Endüstri 5.0 ilkelerine uyum süreci sağlanmadığı takdirde, bunun da bir sorun olduğunu unutmamak gerekir.

Fiyatların artması, enflasyon baskısı, geniş ölçekli savaşlar tarım ve sanayi sektörleri için gerekli hammaddelerin temin edilmesini engellemektedir. Günümüzde hammadde temininin küresel güçler tarafından önemli bir silah olarak kullanıldığı uzmanlar tarafından belirtilmektedir. Hammaddeler üzerinde güç savaşlarının yaşandığı bu yeni ekonomik düzende; kritik kaynakların coğrafi açıdan yoğunlaşması ve rekabetin artmasıyla birlikte, bu durumun 21. Yüzyıl jeopolitiğine şekil vereceği ifade edilmektedir (Anadolu Ajansı, 2022).

Enerji sorunları: İnsanoğlu yaşamını sürdürürken, çevresinde bulunan hammadde ve enerjiyi kullanmaktadır. Enerji, ülkelerin rekabet üstünlüğü sağlamada yararlandıkları en önemli unsurdur. Teknoloji ve iletişim alanındaki yenilikler, uluslararası sermaye açısından sınırların kalkması sonucunda; enerji kullanımının miktar ve hızı artmıştır. Günümüzde, üretimin geçmişe oranla daha enerji yoğun yapıyor olması, enerji verimliliği konusunu sadece politikacıların değil aynı zamanda firmaların da gündemine taşımıştır. Enerji konusundaki kıtlık sorunu ise diğer yenilenemez doğal kaynaklara ilişkin kıtlık ve yeterlilik korkusunu da beraberinde getirmiştir (Başol, Durman ve Önder, 2007).

Günümüzde enerji tasarrufu sağlayarak verimlilik elde edilmesi önemli hale gelmiştir. Bunun için de enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve çevre kirliliğinin engellenmesi gerekmektedir. Enerjiye olan bağımlılık, enerji güvenliği ve teknolojinin enerji üzerindeki etkisi gibi konular tartışılmaktadır. Geleneksel enerji kaynaklarının tükenebilirliği ve karbon salınımından dolayı atmosfere zarar vermesi alternatif enerji üretimini gündeme getirmiştir. “Yenilenemeyen enerjilerin, yenilenebilir enerji kaynakları ile 2030-2050 yıllarına kadar %50’lik bir kısmının ikame edilebilmesi planları konusunda, merkezi ve yerel yönetimlerden ve sivil toplum kuruluşlarından destek sağlanması gerekmektedir” (Çukurçayır ve Sağır, 2008).

Birleşmiş Milletler ve Avrupa Komisyonu tarafından enerji kaynaklarının tüketimi, iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin korunması gibi yeşil teknoloji konularında farklı stratejilerin kullanımına dikkat çekmiştir (Borysiak vd., 2020). Dijital çözümler, yenilenebilir enerji kaynaklarının entegrasyonunu kolaylaştırma ve enerji tüketimini azaltmada önemli bir unsurdur (Niu vd., 2022; Dekeyrel ve Fessler, 2023). Yeşil dijital teknolojiler ile enerji kullanımını azaltmanın sürdürülebilirliğe katkı sağladığı düşünülmektedir (Townsend ve Coroama, 2018; Borysiak vd., 2020).

21. yüzyıl; krizlerin ve kaosların arttığı, doğal kaynak kullanımı ile risk yönetiminin ön plana çıktığı bir çağdır. Küresel çevre sorunlarını çözmek sürdürülebilir kalkınmanın uygulanmasına ve döngüsel ekonomiye bağlıdır. 2015 yılında kabul edilen ve ekonomik, sosyal, çevresel olmak üzere 3 önemli unsuru bulunan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündeminde 17 hedef 169 alt hedef bulunmaktadır. Amaç; açlığın, yoksulluğun, eşitsizliğin, adaletsizliğin giderilmesi ve iklim değişikliği ile mücadele etmektir. Ekonomi ve ekoloji arasında dengenin kurulması zorunludur. Bu nedenle döngüsel ekonomi uygulanmaya çalışılmaktadır. Döngüsel ekonomi, kaynakları ekonomi içinde mümkün olduğunca uzun süre tutarken fiziksel kaynakların katma ve içsel değerini koruyan ve hammadde tüketimini, atığı ve değer zinciri risklerini en aza indirmek amacıyla kullanım ömrünün sonunda değeri yakalayan bir piyasa ekonomisidir (Türkiye Döngüsel Ekonomi Platformu, 2022) ve 7 unsuru bulunmaktadır:

1. Gelecek İçin Tasarlamak,
2. Dijital Teknolojileri Kullanmak,
3. Mevcut Ürünleri Korumak ve Sürelerini Uzatmak,
4. Yenilenebilir Kaynakları Öncelendirmek,
5. Atıkları Kaynak Olarak Kullanmak,
6. İş Modelini Gözden Geçirmek,
7. Ortak Değer Yaratmak İçin İş birliği Yapmak

Yöntem

Çalışmada turizm alanında krizlere yönelik yapılan çalışmaların ağırlığını ve yönelimini incelemek amacıyla bibliyometrik analizden yararlanılmıştır. Bibliyometrik analiz bilimsel belgelerin analiz türleri ve alt birimleriyle incelenip görselleştirildiği analiz türüdür (Akın ve Kurutkan, 2021: 72). Bibliyometrik analiz, belirli bir konu alanının veya belirli bir derginin değerini değerlendirmenin etkili bir yolu (Shang vd., 2015) olmasının yanı sıra belirli bir araştırma yönünün evrimi hakkında bilgi vermekte ve -araştırmacılar için zaman tasarrufu sağlamaktadır (He vd., 2017; Iqbal vd., 2019).

Bu çalışmada uluslararası scopus veri tabanında yayınlanan, “turizm” ve “kriz” kelimeleri ile birlikte “savaş”, “pandemi”, “enerji sorunu”, “iklim değişikliği”, “terörizm”, “gıda/ham madde sorunu”, “afet”, “göç” ve “çevre sorunları” kelimelerini içeren çalışmalar taranarak Scopus “Analyze Results” bölümü

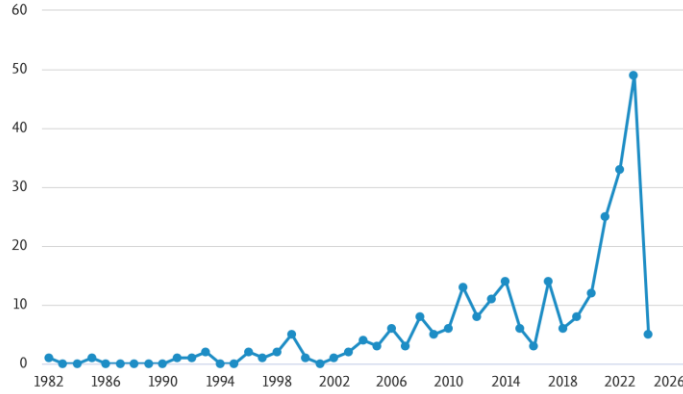
kullanılarak elde edilen veriler incelenmiştir. Bazı kriz türlerinin turizm alanında incelenmesi sayıca nispeten az olduğundan yapılan taramada tarih sınırlaması yapılmamış belirlenen terimlere yönelik çalışmaların tüm zamanlardaki genel perspektifini incelemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda tarama 08.03.2024 tarihinde yapılmıştır. Çalışma 08.03.2024 yılına kadar olan araştırmaları kapsamaktadır. Ayrıca çalışmalardaki anahtar kelimelere ait veriler analiz edilmiştir. Tüm kriz türlerindeki ortak anahtar kelimeler çıkarılarak oluşturulan kelime bulutu ile çalışmaların yönelimi incelenmiştir. Çalışmaların yıllara göre dağılımı ve ülkelere göre dağılımı verilerin alındığı dünya çapında bir veri tabanı olan Scopus veri tabanından sağlanmıştır. Çalışmada, anket, mülakat, odak grup çalışması, klinik ve deneysel çalışmalar gibi etik kurul kararı gerektiren veri toplama tekniği ile veriler elde edilmediği ve yöntemde de bibliyometrik analiz kullanıldığı için çalışma, etik kurul iznine ihtiyaç duyulmayan çalışmalar arasında yer almaktadır.

Bulgular ve tartışma

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir.

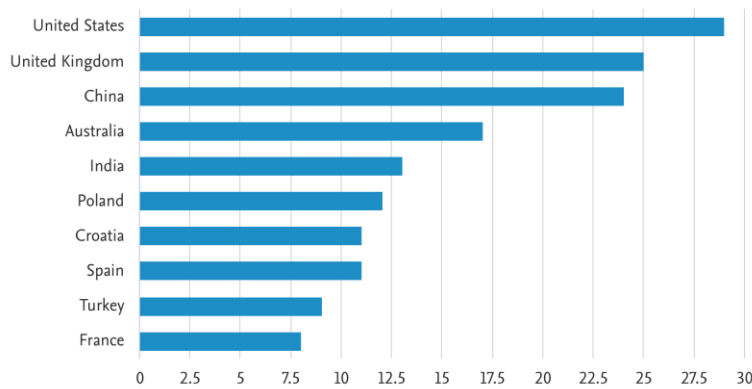
Turizmde kriz türü olarak savaş konulu çalışmalara ait bulgular

Şekil 1: Turizmde kriz türü olarak savaş konulu çalışmaların yıllara göre dağılımı

Scopus veri tabanında “turizm”, “kriz” ve “savaş” terimleri başlık, özet ve anahtar kelimelerde taranmış ve toplamda 262 çalışmaya ulaşılmıştır. Çalışmaların yıllara göre dağılımına bakıldığında 2021 sonrası bir artış olduğu gözlenmiştir. Bu artışın Rusya – Ukrayna savaşından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Şekil 2: Ülkelere göre turizmde kriz türü olarak savaş konulu çalışma sayıları

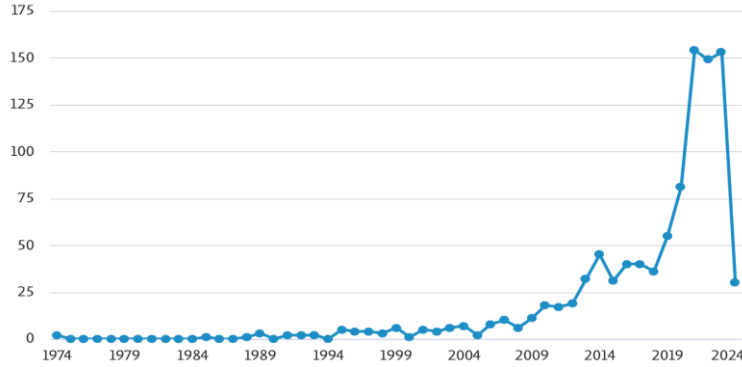

Ülkelere göre bakıldığında Amerika Birleşik Devletleri'nin “turizm”, “kriz” ve “savaş” terimleri ile ilgili daha fazla çalışması bulunmaktadır. En çok çalışma yapılan ülkeler sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Çin, Avustralya, Hindistan, Polonya, Hırvatistan, İspanya, Türkiye ve Fransa'dır. Türkiye'de de zaman zaman bazı ülkelerle yaşanan gerginlikler ya da başka ülkelerde yaşanan savaşlar nedeniyle turizm sektörü etkilenmektedir. Türkiye özelinde yapılan çalışma sayılarına bakıldığında

Rusya Ukrayna savaşının başlama yılı olan 2022 yılı sonrasında artış olduğu dolayısıyla bu durumun yapılan çalışmalara yansıtıldığı görülmektedir.

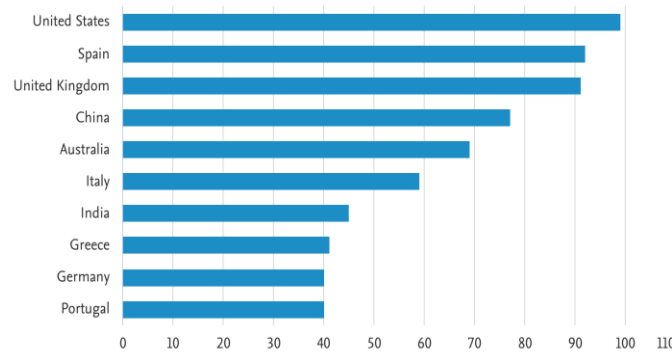
Turizmde kriz türü olarak çevre sorunları konulu çalışmalara ait bulgular

Şekil 3: Turizmde kriz türü olarak çevre sorunları konulu çalışmaların yıllara göre dağılımı

Küresel çevre sorunları Scopus veri tabanında “turizm”, “kriz” ve “çevre sorunları” terimleri başlık, özet ve anahtar kelimelerde taranmış toplamda 995 çalışmaya ulaşılmıştır. Çevre ile ilgili yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde 2009 yılı sonrası bir ivme kazandığı, 2019 yılından itibaren ise hızlı bir artış olduğu görülmektedir. Artışın pandemi sonrası süreçte olması araştırmacıların çevre tahribatının azaltılmasına yönelik çalışmalara daha fazla odaklandığı düşünülmektedir.

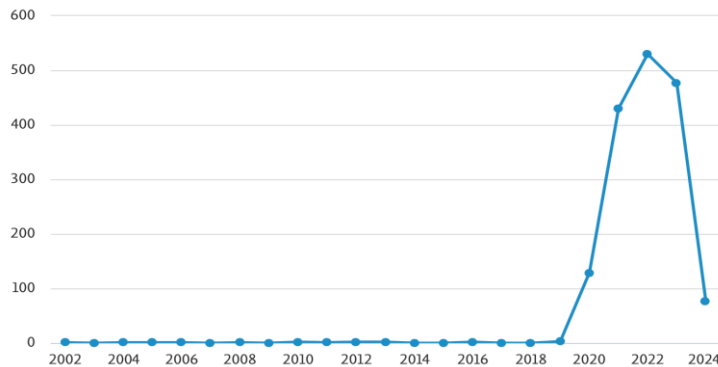
Şekil 4: Ünelere göre turizmde kriz türü olarak çevre sorunları konulu çalışma sayıları

Ünelere göre çalışmaların dağılımına bakıldığında Amerika Birleşik Devletleri ve İspanya'nın “turizm”, “kriz” ve “çevre sorunları” terimleri ile ilgili daha fazla çalışması bulunmaktadır. En çok çalışma yapılan ülkeler sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri, İspanya, İngiltere, Çin, Avustralya, İtalya, Hindistan, Yunanistan, Almanya ve Portekiz'dir.

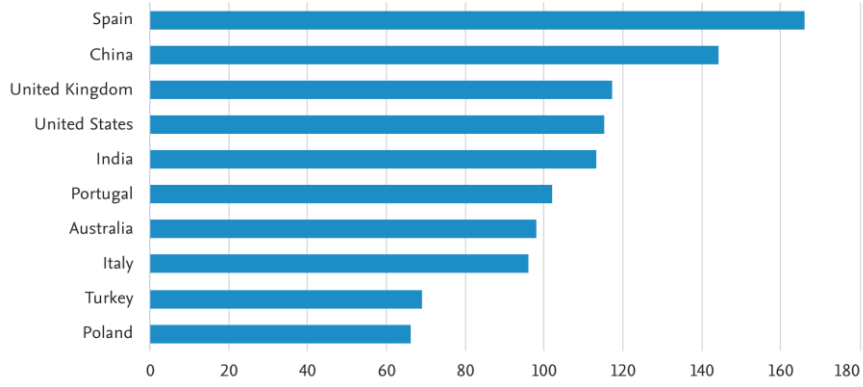
Turizmde kriz türü olarak pandemi konulu çalışmalara ait bulgular

Şekil 5: Turizmde kriz türü olarak pandemi konulu çalışmaların yıllara göre dağılımı

Scopus veri tabanında “turizm”, “kriz” ve “pandemi” terimleri başlık, özet ve anahtar kelimelerde taranmış ve toplamda 1.659 çalışmaya ulaşılmıştır. Yıllara göre dağılımlar incelendiğinde akademik araştırma ve çalışmaların 2019 yılında başladığı ve özellikle 2020 yılı ve sonrasında bir artış olduğu gözlenmiştir. Ayrıca “turizm”, “kriz” ve “pandemi” konuları doğrultusunda yapılan araştırmaların 2022 yılında en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir.

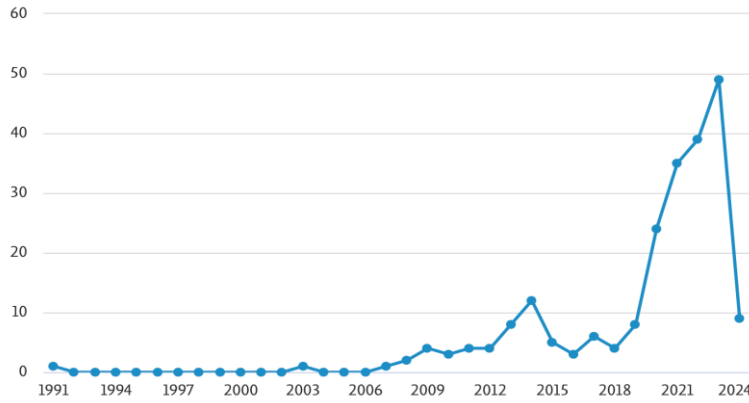
Şekil 6: Ülkelere göre turizmde kriz türü olarak pandemi konulu çalışma sayıları

Ülkelere göre bakıldığında ise “turizm”, “kriz” ve “pandemi” terimleri ile ilgili en fazla çalışmayı İspanya’nın gerçekleştirdiği görülmektedir. İspanya’yı sırasıyla; Çin, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, Portekiz, Avustralya, İtalya, Türkiye ve Polonya takip etmektedir. Turizm sektörü yapısal özellikleri nedeniyle bu krizden küresel boyutlarda oldukça fazla etkilenmiştir. Bu durum uluslararası turizm yazınına da yansımıştır. Covid-19 ve turizm konulu araştırmaların yoğunlaşması ve artmasıyla, krizin çeşitli yönleriyle ele alınıp incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ayrıca söz konusu ülkeler pandemi öncesinde uluslararası turizmde gösterdikleri yüksek turizm etkinliği nedeniyle, yaşanan bu krizden etkilenme potansiyelleri oldukça yüksek olan ülkelerdir. Bu durumun belirtilen bu ülkelerde yapılan “turizm, pandemi ve kriz” konulu akademik araştırma ve çalışmalara da yansıdığı düşünülmektedir.

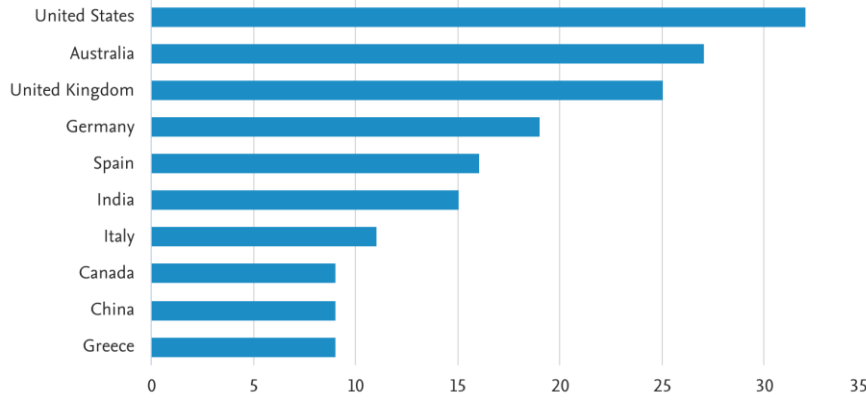
Turizmde kriz türü olarak iklim değişikliği konulu çalışmalara ait bulgular

Şekil 7: Turizmde kriz türü olarak iklim değişikliği konulu çalışmaların yıllara göre dağılımı

Scopus veri tabanında “turizm”, “iklim değişikliği” ve “kriz” terimleri başlık, özet ve anahtar kelimelerde taranmış ve toplamda 222 çalışmaya ulaşılmıştır. Yıllara göre dağılımlar incelendiğinde bu alanda gerçekleştirilen çalışmaların 2016 yılı itibariyle artış göstermeye başladığı ve 2023 yılında en üst seviyeye ulaştığı görülmüştür.

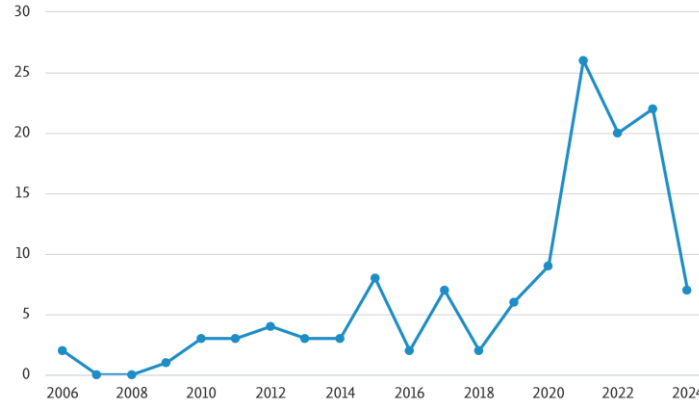
Şekil 8: Ülkelere göre turizmde kriz türü olarak iklim değişikliği konulu çalışma sayıları

İlgili arama terimleri doğrultusunda en fazla çalışmanın Amerika Birleşik Devletleri tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu alanda çalışma üreten ve gerçekleştiren diğer ülkeler sırasıyla; Avustralya, Birleşik Krallık, Almanya, İspanya, Hindistan, İtalya, Kanada, Çin ve Yunanistan'dır.

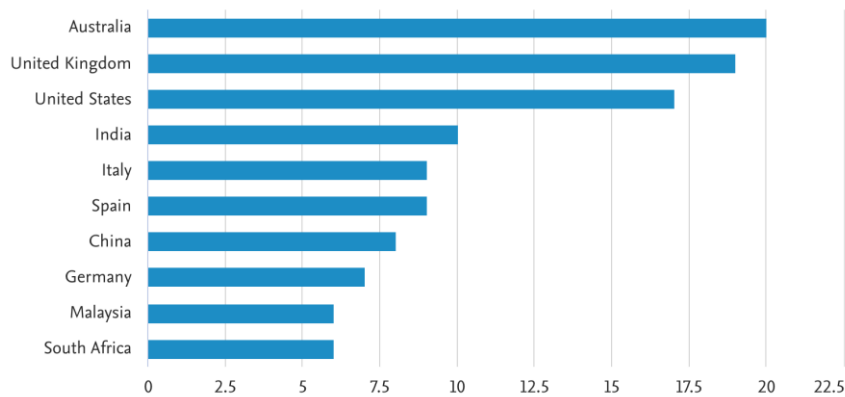
Turizmde kriz türü olarak gıda/ham madde sorunu konulu çalışmalara ait bulgular

Şekil 9: Turizmde kriz türü olarak gıda/ham madde sorunu konulu çalışmaların yıllara göre dağılımı

Scopus veri tabanında “turizm”, “kriz” ve “gıda/ham madde sorunu” terimleri başlık, özet ve anahtar kelimelerde taranmış ve toplamda 128 çalışmaya ulaşılmıştır. Yıllara göre dağılımlar incelendiğinde bu alanda gerçekleştirilen çalışmaların 2018 yılından sonra artış göstermeye başladığı ve en fazla çalışmanın 2021 yılında gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. 2021 yılı ile kıyaslandığında 2022 ve 2023 yıllarında azalma olduğu tespit edilmiştir.

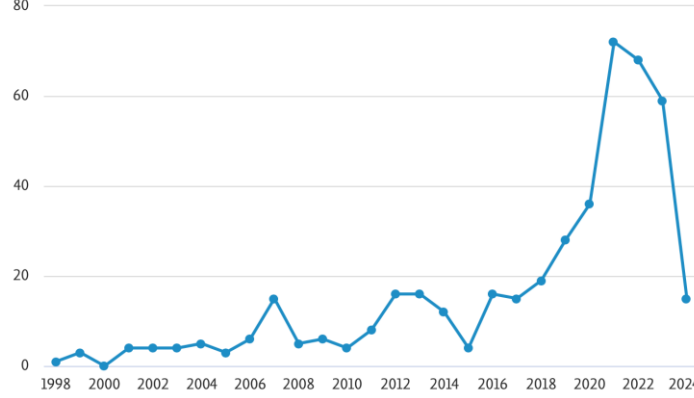
Şekil 10: Ülkelere göre turizmde kriz türü olarak gıda/ham madde sorunu konulu çalışma sayıları

İlgili arama terimleri doğrultusunda en fazla çalışmanın Avustralya tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu alanda çalışma üreten ve gerçekleştiren diğer ülkeler sırasıyla; Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, İtalya, İspanya, Çin, Almanya, Malezya ve Güney Afrika'dır.

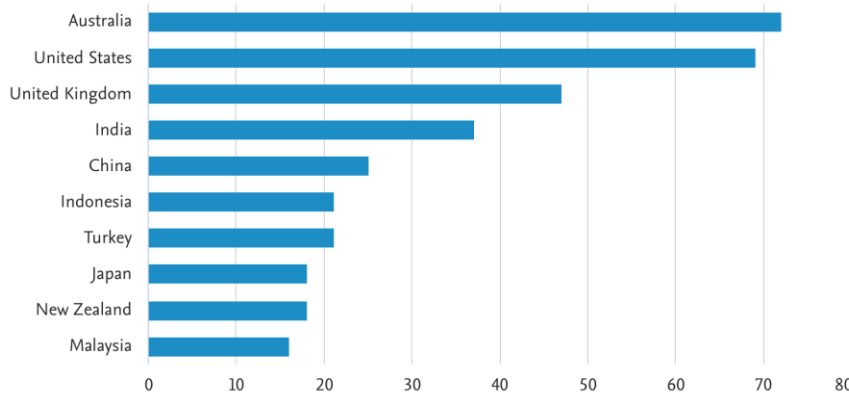
Turizmde kriz türü olarak afet konulu çalışmalara ait bulgular

Şekil 11: Turizmde kriz türü olarak afet konulu çalışmaların yıllara göre dağılımı

Scopus veri tabanında “turizm”, “kriz” ve “afet” terimleri başlık, özet ve anahtar kelimelerde taranmış ve toplamda 444 çalışmaya ulaşılmıştır. Ulaşılan çalışmaların yıllara göre dağılımları incelendiğinde bu alanda gerçekleştirilen çalışmaların 2015 yılı itibariyle artış gösterdiği, 2019 yılında ivme kazandığı ve 2021 yılında en üst seviyeye ulaştığı tespit edilmiştir.

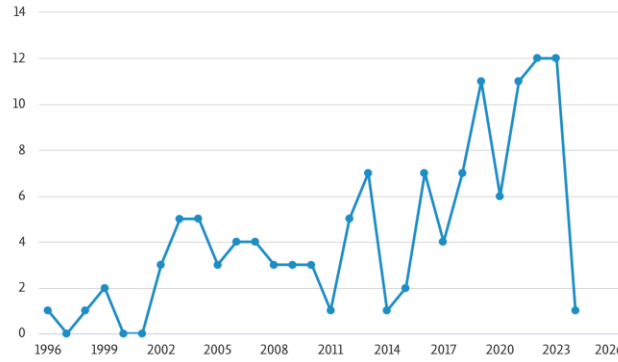
Şekil 12: Ülkelere göre turizmde kriz türü olarak afet konulu çalışma sayıları

İlgili arama terimleri doğrultusunda en fazla çalışmanın Avustralya tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu alanda çalışma üreten ve gerçekleştiren diğer ülkeler sırasıyla; Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Hindistan, Çin, Endonezya, Türkiye, Japonya, Yeni Zelanda, Malezya'dır. Belirtilen bu ülkelerin yaşamış oldukları çeşitli krizlerin “afet” çalışmalarına yoğunlaşmalarına neden olduğu düşünülmektedir. Örneğin Türkiye’de 06 Şubat 2023 tarihinde 11 ilde aynı anda hissedilen, yıkımı ve devamında iyileşme sürecinin zor olduğu bir deprem afeti yaşanmıştır. Ayrıca bilim insanlarına göre yakın zamanda bölge-şehir belirtecek ölçüde net olan ve büyük ölçüde gerçekleşeceği söylenen bir deprem olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle bu alandaki araştırmalara oldukça önem verilmektedir.

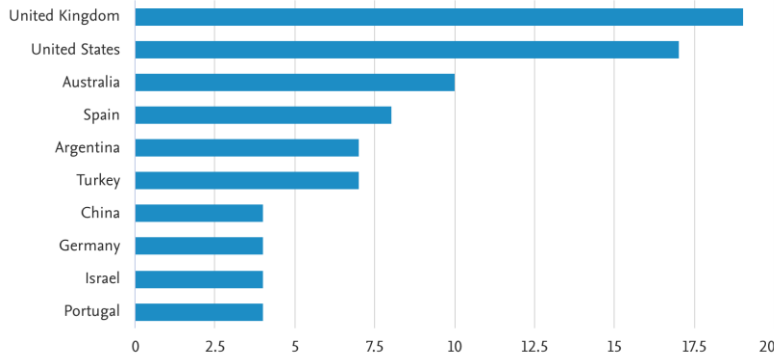
Turizmde kriz türü olarak terörizm konulu çalışmalara ait bulgular

Şekil 13: Turizmde kriz türü olarak terörizm konulu çalışmaların yıllara göre dağılımı

Scopus veri tabanında “turizm”, “kriz” ve “terörizm” terimleri başlık, özet ve anahtar kelimelerde taranmış ve toplamda 124 çalışmaya ulaşılmıştır. Bu alanda yapılan çalışmaların yıllara göre inişli çıkışlı bir yapıda olduğu ve en fazla çalışmanın gerçekleştirildiği yıl ise 2022 ve 2023 yılları olduğu görülmüştür.

Şekil 14: Ülkelere göre turizmde kriz türü olarak terörizm konulu çalışma sayıları

İlgili arama terimleri doğrultusunda en fazla çalışmanın Birleşik Krallık tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu alanda çalışma üreten ve gerçekleştiren diğer ülkeler sırasıyla; Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, İspanya, Arjantin, Türkiye, Çin, Almanya, İsrail, Portekiz’dir. Türkiye terörizmle 1980’li yıllardan bu yana mücadele etmektedir. Bu nedenle küresel problemler doğrultusunda “terörizm” anahtar kelimesinin taranması ile ulaşılan çalışma sayılarında Türkiye’nin diğer problemlere kıyasla daha fazla akademik çalışma yaptığı tespit edilmiştir.

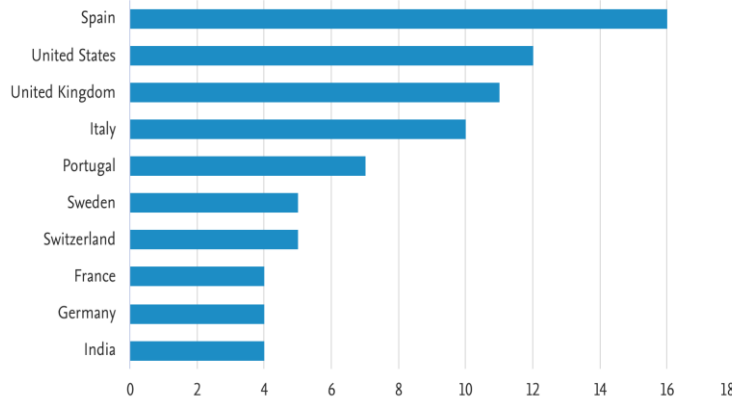
Turizmde kriz türü olarak göç konulu çalışmalara ait bulgular

Şekil 15: Turizmde kriz türü olarak göç konulu çalışmaların yıllara göre dağılımı

Scopus veri tabanında “turizm”, “kriz” ve “göç”, terimleri başlık, özet ve anahtar kelimeler adı altında taranmış ve toplamda 125 çalışmaya ulaşılmıştır. Küresel sorunlar kapsamında göç artışları ön plana çıkmaktadır. Çalışmaların yıllara göre dağılımına bakıldığında göç çalışmalarını 2013 yılından itibaren düzenli artış azalışların olduğu en fazla sayının ise 2021 yılında yapıldığı görülmektedir.

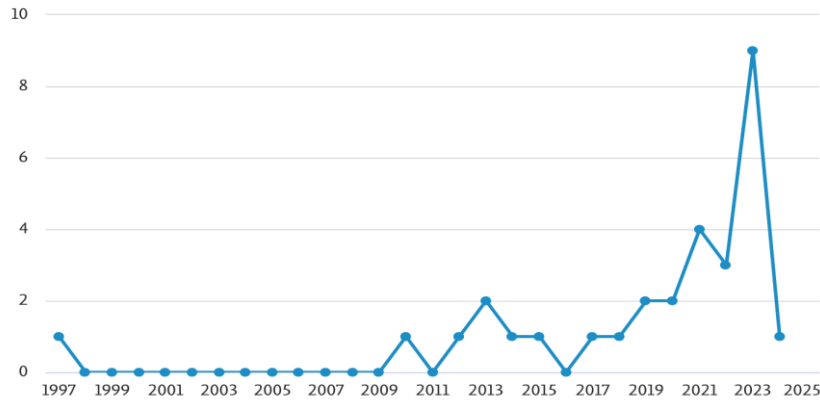
Şekil 16: Ülkelere göre turizmde kriz türü olarak göç konulu çalışma sayıları

Ülkelere göre çalışmaların dağılımına bakıldığında İspanya'nın ilgili arama terimleri ile ilgili daha fazla çalışması bulunduğu görülmektedir. Bu terimle ilgili çalışma yapılan ülkeler sırasıyla, İspanya, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, İtalya, Portekiz, İsveç, İsviçre, Fransa, Almanya ve Hindistan'dır. Göç çalışmaları ile ilgili İspanya'nın diğer çalışma konularına göre benzer çalışma yapan ülkelere göre daha yüksek oranda yer aldığı görülmektedir. Çalışma yapılan ülkelere bakıldığında daha çok gelişmiş ülkelerin yer aldığı görülmektedir.

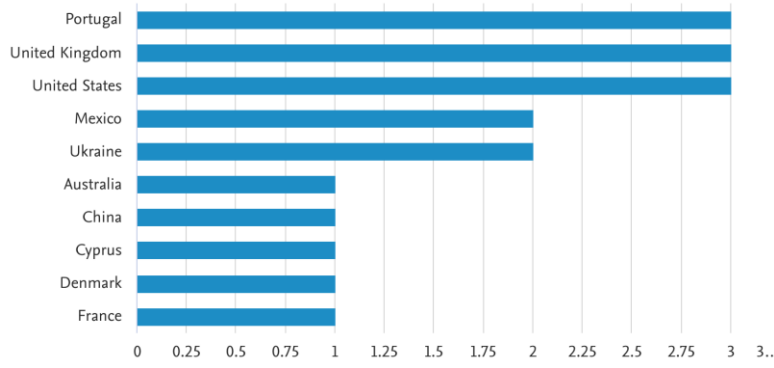
Turizmde kriz türü olarak enerji sorunu konulu çalışmalara ait bulgular

Şekil 17: Turizmde kriz türü olarak enerji sorunu konulu çalışmaların yıllara göre dağılımı

Scopus veri tabanında “turizm”, “kriz” ve “enerji sorunu” terimleri ile başlık, özet ve anahtar kelimeler adı altında taranan toplamda 30 çalışmaya ulaşılmıştır. Çalışmaların yıllara göre dağılımına bakıldığında enerji sorunu ile ilgili çalışmalara 1997-2009 yıllarında yer verilmediği, 2010 yılından itibaren artış ve azalışların olduğu en çok çalışmanın 2023 yılında yapıldığı görülmektedir.

Şekil 18: Ülkelere göre turizmde kriz türü olarak enerji sorunu konulu çalışma sayıları

Ülkelere göre çalışmaların dağılımına bakıldığında İspanya'nın ilgili arama terimleri ile ilgili daha fazla çalışması bulunduğu görülmektedir. Bu terimle ilgili çalışma yapılan ülkeler sırasıyla Portekiz, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Meksika, Ukrayna, Avusturalya, Çin, Kıbrıs, Danimarka, Fransa'dır.

Tablo 2. Konu başlıklarının ülkeler genel sıralamaları

Savaş	N	%	Çevre	N	%	Pandemi	N	%	İklim Değişikliği	N	%			
United States	29	11,07	United States	99	9,95	Spain	166	10	United States	32	14,41			
United Kingdom	25	9,54	Spain	92	9,25	China	144	8,68	Australia	27	12,16			
China	24	9,16	United Kingdom	91	9,15	United Kingdom	117	7,05	United Kingdom	25	11,26			
Australia	17	6,49	China	77	7,74	United States	115	6,93	Germany	19	8,56			
India	13	4,96	Australia	69	6,93	India	113	6,81	Spain	16	7,21			
Poland	12	4,58	Italy	59	5,93	Portugal	102	6,15	India	15	6,76			
Croatia	11	4,2	India	45	4,52	Australia	98	5,91	Italy	11	4,95			
Toplam	262	100	Toplam	995	100	Toplam	1659	100	Toplam	222	100			
Türkiye 9. sırada			Türkiye 19. sırada			Türkiye 9. sırada			Türkiye 23. sırada					
Gıda ve Hammade Sorunu	128	%	Afet	444	%	Terörizm	124	%	Göç	125	%	Enerji Sorunu	30	%
Australia	20	14,84	Australia	72	16,22	United Kingdom	19	15,32	Spain	16	12,8	Portugal	3	10,00
United Kingdom	19	13,28	United States	69	15,54	United States	17	13,71	United States	12	9,6	United Kingdom	3	10,00
United States	17	7,81	United Kingdom	47	10,59	Australia	10	8,06	United Kingdom	11	8,8	United States	3	10,00
India	10	7,03	India	37	8,33	Spain	8	6,45	Italy	10	8	Mexico	2	6,67
Italy	9	7,03	China	25	5,63	Argentina	7	5,65	Portugal	7	5,6	Ukraine	2	6,67
Spain	9	7,03	Indonesia	21	4,73	Turkey	7	5,65	Sweden	5	4	Australia	1	3,33
China	8	6,25	Turkey	21	4,73	China	4	3,23	Switzerland	5	4	China	1	3,33
Toplam	128	100	Toplam	444	100	Toplam	124	100	Toplam	125	100	Toplam	30	100
Türkiye sıralamada yer almamakta.			Türkiye 7. sırada			Türkiye 6. sırada			Türkiye 29. sırada			Türkiye sıralamada yer almamakta.		

değişikliği konulu çalışmalarda 2016 yılından sonra artış göstermeye başlamıştır. 2015 tarihinde Paris'te gerçekleştirilen COP- 21 (21. Taraflar Konferansı) konferansında 2020 yılı sonrası için yenilenen iklim değişikliği Paris Anlaşması kabul edilmiş olup, 2016 yılında New Yorkta imza töreninde bu anlaşma 175 ülke tarafından imzalanıp yürürlüğe girmiştir (Anonim, 2017). Paris anlaşması sonrasında bu çalışmalara yönelik artışın olduğu görülmektedir. Gıda-hammadde sorunu ile ilgili yapılan çalışmalarda pandemiden kaynaklı gıda krizinin gündeme gelmesiyle 2018 yılı sonrasında bir artış olduğu gözlenmiştir. Afet konulu çalışmalarda 2015 yılında artış gösterdiği 2019 sonrasında ise hızlı bir ivme kazandığı görülmüştür. Bu durum araştırmacıların Covid-19 salgınıyla beraber insanlığı tehdit eden diğer kriz türlerine de araştırmaya başladığını göstermektedir. Terörizm konulu çalışmalarda yıllara göre değişken olduğu görülmüştür. Tüm dünya ülkeleri ve turizm sektörü için en önemli tehdit unsurlarından biri olan terörizm şiddete dayalı siyasi bir kriz olarak nitelendirilmektedir. Turizm insan odaklı olması, duyarlılığı ve hassasiyeti gibi kırılgan yapısal özellikleri nedeniyle terör eylemlerinden çok yönlü boyutlarda ve olumsuz etkilenmektedir. Bu nedenle ulaşılan çalışmaların yıllara göre dağılımları incelendiğinde bir dalgalanmanın var olduğu görülmektedir. İlgili yıllarda yaşanan çeşitli terörizm olayları o yıl içerisindeki akademik çalışmaların sayısının artmasına neden olmuştur. Diğer kriz türlerine göre daha az çalışma sayısına sahip türlerden biri olan göç konusunda yapılan çalışmalarda 2013 yılı sonrası artışlar olduğu görülmektedir. Kriz türleri içerisinde en az çalışma sayısına sahip olan enerji sorunu ile ilgili yapılan çalışmalarda 2022-2023 yılları arasında bir sıçrama olduğu görülmektedir. Son yıllarda dikkat çeken ikiz dönüşüm kapsamında değerlendirilen enerjinin verimli kullanılmasına yönelik çalışmaların artması bu sonucu doğrulamaktadır.

Çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde pandemiden sonra hem pandemi ile ilgili çalışmalar artmış olup hem de insanlığı etkileyen ve tehdit eden gıda-hammadde sorunu, iklim değişikliği, çevre sorunları, afet konuları da araştırmacılar tarafından daha fazla ele alınmaya başlanmıştır. Elde edilen bu sonuç doğrultusunda turizm açısından bir kriz türü olarak görülen pandemi çalışmalarının, araştırmacıların diğer kriz türlerini ele almasında itici rol oynadığı düşünülmektedir.

Ülkelere göre yapılan çalışma sayılarına bakıldığında ilk sıralarda çoğunlukla ABD ve İngiltere'nin yer aldığı görülmektedir. Bu iki ülkeyi Çin, Hindistan, İspanya ve Avustralya takip etmektedir. ABD ve İngiltere'nin araştırmacı alt yapısı daha fazla olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Çin, Hindistan, İspanya ve Avustralya'nın Scientific Journal Rankings (SJR, 2024) verilerine göre bilimsel araştırma sayısında ilk 11 ülke içerisinde yer almaktadır. Bu durum bu ülkelerin kriz türleriyle ilgili daha fazla çalışma yaptıklarını doğrulayabilir.

Çalışmalarda kullanılan ortak anahtar kelimeler çıkarılarak oluşturulan kelime bulutuna bakıldığında en fazla Covid ve Pandemi kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Covid-19 pandemisinin diğer kriz türlerindeki çalışmaları da etkilediği anlaşılmaktadır. Kriz yönetimi, afet yönetimi, risk yönetimi, iklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma terimleri de sık geçen kelimeler arasında bulunmaktadır. Bu durum çalışmaların daha çok krizle ilgili yönetim konularına ve son yıllarda daha güncel olan sürdürülebilirlik ile ilgili konulara odaklandığını göstermektedir. Algılanan risk, güvenlik açığı, dirençlilik/dayanıklılık konularına daha az yer verildiği görülmektedir. Gelecek çalışmalarda araştırmacılar tarafından bu konulara yer verilmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Akın, S. ve Kurutkan, M. (2021). Hasta memnuniyeti kavramının bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 8(1), 71-84.
- Akkoyunlu Ertan, K. ve Ertan, B. (2017). Türkiye'nin göç politikası. *İktisat ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, 1(2), 7-39.
- Akova, O., Kızılırmak, İ. ve Tanrıverdi, H. (Ed.). (2015). *Turizm işletmeciliği temel kavramlar ve uygulamalar*. Detay Yayıncılık.
- Aksu, A. ve Ehtiyar, V. R. (Ed.). (2007). *Turizm işletmelerinde çağdaş yönetim teknikleri*. Detay Yayıncılık.
- Altıok, S. ve Fırat, E. ve Soyu, E. (2015). Küresel iklim değişikliği sorununun çözümü için yeni bir sürdürülebilir kalkınma anlayışı. S. Sarı, A. H. Gencer İ. Sözen (Ed.), *International Conference on Eurasian Economies* (620-627). Eurasian Economists Association.

- Anadolu Ajansı. (29.03.2022). *Dünya hammadde savaşlarına gidiyor*. 10 Ekim 2023 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/dunya-hammadde-savaslarinagidiyor> adresinden erişildi.
- Aslanlı, K. (2022). Yaptırım kısılcacında Rusya ekonomisi: Ukrayna-Rusya savaşı ve Türkiye ekonomisi. *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü Aylık Politika Notu Yayını*, 12(15), 18-23.
- Aydın Tükeltürk, Ş. ve Boz, M. (2013). *Turizmde güncel konu ve eğilimler*. Detay Yayıncılık.
- Bağış, B. (2022). *Rusya-Ukrayna savaşının küresel ekonomiye ve türkiye'ye etkileri*. (1. Baskı). SETA Yayınları.
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2012). *Turizm ve rekabet*. Detay Yayıncılık.
- Başol, K. ve Durman, M. ve Önder, H. (2007). *Doğal kaynakların ve çevrenin ekonomik analizi*. Alfa Aktüel.
- Borysiak, O., Brych, V., ve Brych, B.. (2020). Digital marketing components of providing information about energy service companies in the conditions of green energy development. M. Bezpatochnyi (Ed.), *New trends in the economic systems management in the context of modern global challenges* içinde (ss. 231-240). VUZF Publishing House.
- Boz, M. (2019). *Sürdürülebilir pazarlama bakış açısıyla turizm endüstrisi*. Ekin Yayınevi.
- Bradshaw M. J. (2010). Global energy dilemmas: a geographical perspective. *Geographical Journal*, 176(4). 275- 290. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4959.2010.00375.x>
- Breitsohl, J. ve Garrod, B. (2016). Assessing tourists' cognitive, emotional and behavioural reactions to an unethical destination incident. *Tourism Management*. 54. 209–220. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.11.004>
- Caron, P., Ferrero y de Loma-Osorio, G., Nabarro, D., Hainzelin, E., Guillou, M., Andersen, I., vd. (2018). Food systems for sustainable development: proposals for a profound four-part transformation. *Agronomy for sustainable development*, 38(41). 1-12. <https://doi.org/10.1007/s13593-018-0519-1>
- Castelli, F. (2018). Drivers of migration: why do people move?. *Oxford University Press*. 25(1). <https://doi.org/10.1093/jtm/tay040>
- Çelik, S. (2022). Rusya'nın Ukrayna'yı işgali: AB entegrasyonu için yeni dönem. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 521-533.
- Çınar, Y. K. (2018). *Küresel göç sorunları ve birleşmiş milletler*. [Yüksek lisans tezi], İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Çukurçayır, M. A. ve Sağır, H. (2008). Enerji sorunu, çevre ve alternatif enerji kaynakları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 257-278.
- Dekeyrel, S., ve Fessler, M. (2024). Digitalisation: an enabler for the clean energy transition. *Journal of Energy ve Natural Resources Law*, 42(2), 185-209. doi.org/10.1080/02646811.2023.2254103
- Dolman, A. J. ve Verhagen, A. (2003). Land use and global environmental change. A. J. Dolman, A. Verhagen, C. A. Rovers (Ed.) *Global environmental change and land use* içinde (ss. 3-13). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Dünya. (5 Mayıs 2022). *DSÖ: 2 yılda yaklaşık 15 milyon can kaybı COVID-19 ile bağlantılı*. 1 Ekim 2023 tarihinde <https://www.dunya.com/gundem/dso-2-yilda-yaklasik-15-milyon-can-kaybi-covid-19-ile-baglantili-haberi-657002> adresinden erişildi.
- Ece, N.J. (2022). Rusya-Ukrayna savaşı'nın dış ticaret ve küresel güvenliğe etkisi: Montrö boğazlar sözleşmesinin savaşın genişlemesinin önlenmesine katkısı. *Kent Akademisi Dergisi*, 15(3). 1391-1412. <https://doi.org/10.35674/kent.1132664>.
- Fouquet, R. ve Hippe, R. (2022). Twin transitions of decarbonisation and digitalisation: A historical perspective on energy and information in European economies. *Energy Research ve Social Science*, 91, 102736. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2022.102736>
- Glaesser, D. (2006). *Crisis management in the tourism industry*. Burlington: Elsevier.
- Gozzini, G. (2006). The global system of international migrations, 1900 and 2000: a comparative approach. *Journal of Global History*, 1(3), 321-341. <https://doi.org/10.1017/S1740022806003020>
- Gössling, S., Scott, D. ve Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-20 <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1758708>
- Hall, C.M. (2018). Climate change and marketing: Stranded research or a sustainable development? *Journal of Public Affairs*, 18(4), 1-7. <https://doi.org/10.1002/pa.1893>

- IENSTITU. (08.02.2020). *Küresel ısınma ve iklim değişikliği*. 10 Ekim 2023 tarihinde <https://www.iienstutu.com/blog/kuresel-isinma-ve-iklim-degisikligi> adresinden erişildi.
- IOM/UN Migration (International Organization For Migration). (2022). *World Migration Report 2022*. 10 Ekim 2023 tarihinde <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive> adresinden erişildi.
- Iqbal, W., Qadir, J., Tyson, G., Mian, A. N., Hassan, S. U., ve Crowcroft, J. (2019). A bibliometric analysis of publications in computer networking research. *Scientometrics*, 119, 1121-1155. <https://doi.org/10.1007/s11192-019-03086-z>
- İSU (Kocaeli Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü). (2022). *Küresel Isınma*. 10 Ekim Tarihinde www.isu.gov.tr/icerik/detay.aspx?Id=335 adresinden erişildi.
- Justus, J. R. ve Fletcher, S. R. (2006). Global climate change. Horace M.K. (Ed.) *Global Climate Change Revisited* içinde (83-102) Nova Science Publishers.
- Kıncal, A. (2018). *Müzakere edilen transatlantik ticaret ve yatırım ortaklığı (TTYO) anlaşmasının Türkiye'nin ticaretine olası etkileri*. [Yüksek Lisans Tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi.
- KPMG Türkiye. (2020). Covid 19 gündemi / Yeni gerçeklikte makro trendler. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2020/07/covid-19-gundemi.pdf>
- Kuo, H. I., Chen, C. C., Tseng, W. C., Ju, L. F., ve Huang, B. W. (2008). Assessing impacts of SARS and Avian Flu on international tourism demand to Asia. *Tourism Management*, 29(5), 917-928.
- Lal, R. ve Stewart, B.A. (Ed.). (2010). *Food Security and Soil Quality* (1st ed.). CRC Press. <https://doi.org/10.1201/EBK1439800577>
- Law, R. (2006). The perceived impact of risks on travel decisions. *International Journal of Tourism Research*, 8(4), 289–300. <https://doi.org/10.1002/jtr.576>
- McAdam, J. (2019). Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. *International Legal Materials*, 58(1), 160-194. <https://doi:10.1017/ilm.2019.6>
- Niu Y, Lin X, Luo H, Zhang J ve Lian Y (2022) Effects of digitalization on energy efficiency: Evidence from Zhejiang province in China. *Front. Energy Res.* 10:847339. 1-20. <https://doi:10.3389/fenrg.2022.847339>
- Orsam. (Haziran 2012). *Küresel göç ve Avrupa Birliği ile Türkiye'nin göç politikalarının gelişimi*. (Rapor No: ORSAM: 22) Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi. https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/Analiz_123_tr.pdf
- Özcan, C. C. (Ağustos 2022). Ukrayna-Rusya savaşının Türkiye turizmüne etkileri: Güncel bir değerlendirme. *Ukrayna-Rusya savaşı ve Türkiye ekonomisi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü Aylık Politika Notu Yayını*, 12(15). 13-17.
- Özsoy, T. (2023). Enabling circularity for food safety: the rooftop farming model. *International Journal of Agriculture, Environment and Food Sciences*, 7(2), 260-274. <https://doi.org/10.31015/jaefs.2023.2.3>
- Reddy, M. V., Boyd, S. W., ve Nica, M. (2020). Towards a post-conflict tourism recovery framework. *Annals of tourism research*, 84, 102940. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102940>
- Rossello, J., Santana-Gallego, M. ve Awan, W. (2017). Infectious disease risk and international tourism demand. *Health Policy and Planning*, 32(4), 538–548. <https://doi.org/10.1093/heapol/czw177>
- Rowan, N. J. ve Casey, O. (2021), Empower Eco multiactor HUB: A triple helix 'academia-industry-authority' approach to creating and sharing potentially disruptive tools for addressing novel and emerging new Green Deal opportunities under a United Nations Sustainable Development Goals framework. *Current Opinion in Environmental Science ve Health*, 21(100254), 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.coesh.2021.100254>
- Sandalcılar, A. R. ve Palyoş, E. (2017). Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 1(1), 35-46.
- Sayın, Y. ve Usanmaz, A. ve Aslangiri, F. (2016). Uluslararası göç olgusu ve yol açtığı etkiler: Suriye göçü örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (31). 1-13.
- Selvanathan, S. (2007). The effect of war and other factors on Sri Lankan tourism. *Applied Economics Letters*. 14(1), 35–38. <https://doi.org/10.1080/13504850500425576>
- Seren, M. (23 Aralık 2020). Büyük Güçlerin Siber Savaşı. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/buyuk-guclerin-siber-savasi/2086047>

- Shang, G. Z., Saladin, B., Fry, T., ve Donohue, J. (2015). Twenty-six years of operations management research (1985–2010): Authorship patterns and research constituents in eleven top rated journals. *International Journal of Production Research*, 53 (20), 6161–6197. <https://doi.org/10.1080/00207543.2015.1037935>
- SJR (Mart 2024). *Country rankings*. 20 Mart 2024 tarihinde <https://www.scimagojr.com/countryrank.php> adresinden erişildi.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (4 Şubat 2021). *Hizmet Ticareti Antlaşması (TISA) Müzakereleri*. 1 Ekim 2023 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/hizmet-ticareti-anlasmalari/hizmet-ticareti-anlasmasi-tisa-muzakereleri> adresinden erişildi.
- Tekiner, İ. H. ve Mercan, N. N. ve Kahraman, A. ve Özel, M. (2021). Dünya ve Türkiye’de gıda israfı ve kaybına genel bir bakış. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 3(2). 123-128. <https://doi.org/10.47769/izufbed.884219>
- The Lancet Public Health (2018). No public health without migrant health. *The Lancet. Public health*, 3(6), e259. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(18\)30101-4](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(18)30101-4)
- Townsend, J. H., ve Coroama, V. C. (2018). Digital acceleration of sustainability transition: The paradox of push impacts. *Sustainability*, 10(8), 2816. <https://doi.org/10.3390/su10082816>
- Tozlumikrofon.com. (2022). *Siber Savaş Nedir? Özellikleri Nelerdir?*, 5 Ekim 2022 tarihinde <https://www.tozlumikrofon.com/siber-savas-nedir-ozellikleri-nelerdir> adresinden erişildi.
- Tse, Y. K., Chung, S., ve Pawar, K. S. (2020). Risk perception and decision making in the supply chain: theory and practice. *Industrial Management & Data Systems*, 118(7), 1322–1326. <https://doi.org/10.1108/IMDS-08-2018-605>
- Tunalı, Ç. B. (2020). Covid-19 pandemisinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. D. Demirbaş, V. Bozkurt ve S. Yorğun (Ed.) *Covid-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri* içinde (ss. 25-34). İstanbul Üniversitesi Yayınevi
- Tunç, H. (8 Ocak 2021). Yeni nesil STA’lar ve küresel ticaret. *Dünya Gazetesi*, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/yeni-nesil-stalar-ve-kuresel-ticaret/606251>
- Türkiye Döngüsel Ekonomi Platformu. (2022). *1-Döngüsel Ekonomi Nedir?* 10 Ekim 2023 tarihinde https://donguselekonmiplatformu.com/knowledge-hub/article_1-what-is-the-definition-of-a-circular-economy_11.html?page=3 adresinden erişildi.
- Vergiliel Tüz, M. (2014). *Kriz Yönetimi Uygulama İçin Temel Adımlar* (5.Baskı). Nobel Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası göç: çeşitleri, nedenleri ve etkileri. *Turkish Studies*. 9(2). 1685-1704.

Etik kurul onayı

Çalışmada online veri tabanı taraması yapılması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.